

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

3

*Lietuvos valstybės idėja
(XIX a.-XX a. pradžia)*

ŽALTVYKSLĖ

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

Simono Daukanto 200 - osioms metinėms

3

*Lietuvos valstybės idėja
(XIX a.-XX a. pradžia)*

ŽALTVYKSLĖ

Vilnius

1991

Redakcinė kolegija:

**Egidijus Aleksandravičius, Antanas Kulakauskas,
Rimantas Miknys, Egidijus Motieka, Antanas Tyla**

Recenzavo;

Gediminas Rudis

TURINYS

Pratarmė.....	5
I. STRAIPSNIAI. STUDIJOS	7
<i>Vladas Strutavičius</i> . Konstituciniai sumanymai Lietuvoje XIX a. pradžioje (1806-1812 m.)	7
<i>Egidijus Aleksandravičius</i> . 1863 m. sukilimas ir lietuvių nacionalinio judėjimo politinė programa	29
<i>David Fajnhauz</i> . 1863 metų pagrindinė valstybė Lietuvoje	41
<i>Arūnas Vyšniauskas</i> . Socialdemokratijos politinė transformacija 1896 metais	67
<i>Rimantas Miknys</i> . P. Višinskis ir Lietuvos nepriklausomybės idėja	133
<i>Arvydas Gaidys</i> . Lietuvių krikščionių-demokratų partijos kūrimosi aplinkybės (1905-1907 m.)	139
<i>Rimantas Miknys</i> . Vilniaus autonomistai ir jų 1904-1905 m. Lietuvos politinės autonomijos projektai ..	173
<i>Egidijus Motieka</i> . Didžiojo Vilniaus Seimo preliudija: Memorandumas Rusijos vyriausybei	199
<i>Raimundas Lopata</i> . Lietuvių inteligentijos politinė veikla 1914-1915 metais	231
<i>Raimundas Lopata</i> . Lietuvių politinių centrų sąveika 1915-1916 metais	253
<i>Česlovas Laurinavičius</i> . Pasvarstymai Naujųjų laikų Lietuvos valstybės pripažinimo klausimu	271
II. SENA DISKUSIJA. KUR TAŠA?	291
<i>Vanda Sruogienė</i> . Esminiu Lietuvos istorijos klausimu. Atsakymas V. Trumpai	291
<i>Vincas Trumpa</i> . Pora pastabų dėl V. Sruogienės atsakymų.....	301

III. PUBLIKACIJOS	303
Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės įkūrimo manifestas (projektas). Parengė <i>V. Sirutavičius</i>	303
Atgimimo priešaušryje. Parengė <i>S. Jegelevičius</i>	311
Lietuvių krikščionių-demokratų partijos programos projektas. Parengė <i>A. Gaidys</i>	327
Lietuvių Memorandumas Rusijos Ministrų Tarybos Pirmininkui grafiui <i>S. J. Vitei</i> (1905 m. lapkritis). Parengė <i>E. Motieka</i>	341
Lietuvos konstitucijų projektai 1916-1918 metais. Parengė <i>A. Grigaravičius</i>	351
1917 m. rugsėjo 18-22 d. Lietuvių konferencijos Vilniuje rezoliucijos projektas. Parengė <i>R. Lopata</i>	435
Mykolas Rōmeris. Juozas Pilsudskis. Parengė <i>E. Motieka</i>	441
<i>Egidijus Motieka</i> . Keletas žodžių apie <i>M. Rōmerio</i> straipsnį "Juozas Pilsudskis"	481
PODSUMOWANIE	487
SUMMARY.....	497

LIETUVOS SOCIALDEMOKRATIJOS POLITINĖ TRANSFORMACIJA 1898 METAIS

Arūnas Vyšniauskas

Kai kurie tarybiniai istorikai, vieningo pasaulinio revoliucinio proceso koncepcijos šalininkai, kritikuoja Frančą Borkenau ir kitus Vakarų tyrinėtojus už tai, kad jie proletariato judėjimą, nacionalinio išsivadavimo judėjimą, demokratinį judėjimą traktuoja kaip atskirai besivystančius judėjimus, kurie gali turėti ne tik bendrų sąlyčio taškų, tačiau ir prieštarauti vienas kitam, netgi tarpusavyje kovoti. Tokią metodologiją tarybinis istorikas, Kominterno apologetas G. Sorkinas, laiko nemoksliška, ydinga, esą ji tarnaujanti imperializmo tikslams¹.

Nesileisdami į sudėtingų metodologinių problemų svarstymą norime pažymėti, kad istorijoje ne kartą socialinių klausimų sprendimai prieštaravo nacionaliniams interesams ar demokratijos principams. Konkreti istorinės situacijos analizė jau ne kartą parodė, kad tarp nacionalinio judėjimo ir darbininkų judėjimo gali egzistuoti realūs, objektyvūs prieštaravimai. Kita vertus, ir pačią darbininkų klasę būtų klaidinga nagrinėti kaip visiškai integruotą visuomenės grupę su vienodomis pažiūromis ir siekimais. Kaip pažymi lenkų istorikas F. Tychas, visada galima kalbėti tik apie klasės dominuojančias tendencijas, sąlygotas tos klasės visuomenine situacija ir visuomeniniu interesu. Dažnai tų tendencijų išreiškėjais būna tik avangardinės grupės, o pati klasė kaip visuma solidarizuojausi tik krizių momentais².

Prieštaravimai tarp lietuvių tautinio patriotinio sąjūdžio ir vietinio darbininkų judėjimo pasireiškė jau XIX amžiaus pabaigoje. Buvo prieštaravimų tarp skirtingas politines tendencijas išreiškiančių socialdemokratų. Nors Lietuvos socialdemokratų partijos 1896 metų programoje buvo suformuluotas Lietuvos valstybingumo reikalavimas, tačiau LSDP atsišaukimuose ir spaudoje 1897 ir 1898 metų I pusėje buvo keliami tik darbininkų klasiniai ir (bendri) politinių teisių ir laisvių reikalavimai. Kaip pavyko nustatyti, 1898

metų II pusėje partijos ideologijoje vėl atsirado Lietuvos valstybingumo reikalavimas³.

Ar yra šaltinių, leidžiančių detaliau parodyti LSDP politinių reikalavimų konkretizaciją 1898 metais? Taip, tokių šaltinių yra. Tai pirmiausia Vilniaus gubernijos žandarų valdyboje (toliau - GŽV) surinkta informacija. Vilniaus GŽV viršininko padėjėjo rotmistro Terentjevo nurodymu apmokamas agentas, prisidengęs netikra pavarde "Cyranek" (kita sutinkama archyvinuose dokumentuose užrašymo forma - Ceranek)⁴, kontaktavo su LSDP nariais, įgijo jų pasitikėjimą, padėjo platinti LSDP spaudą ir atsišaukimus⁵. Nuo 1898 metų balandžio mėnesio Osipas "Cyranek" jau teikė informaciją⁶. Šio agento dėka Vilniaus žandarams pavyko išaiškinti pagrindinį LSDP tinklą, o taip pat "Darbininkų sąjungos" Lietuvoje funcionierius bei kai kuriuos žydų Bundo veikėjus. 1899 metų kovo mėnesį (naktį iš kovo 12 į 13 d.) įvyko masiniai areštai, suimtas LSDP aktyvas⁷. Suėmimai vyko ir vėliau. Vykdamas kratas rasta daug nelegalios literatūros ir kitų įkalčių. Buvo sudaryta LSDP byla⁸. Jos duomenys yra svarbus šio straipsnio šaltinis⁹. Archyviniai duomenys straipsnyje gretinami su kitais šaltiniais, tarp jų su LSDP bei "Darbininkų sąjungos" (Związek Robotniczy) leidiniais.

Pirmųjų Vilniaus socialdemokratų ir darbininkų politinės mąstysenos tyrinėjimas yra aktualus moksliniu požiūriu. Jau XIX a. pabaigoje LSDP susikūrimas, pirmųjų jos žingsnių ir politinės platformos nušvietimas tapo polemikos objektu skirtingos politinės orientacijos spaudoje. Tarpukario laikotarpiu lietuvių istoriografijoje, aptariant ankstyvosios LSDP nuostatas ir Vilniaus darbininkų pažiūras Lietuvos valstybingumo klausimu, nuomonės ir apibendrinimai skyrėsi¹⁰. Apie socialdemokratų buvo rašoma ir Lietuvos TSR istoriografijoje, tačiau ribotai, daugiau atsižvelgiant į Maskvoje nustatytas oficialias "partijos istorijos mokslo" schemas¹¹. Pastaruoju metu mokslinėje literatūroje yra atkreiptas dėmesys į istoriografijos trūkumus, nepakankamą gausių pirminių šaltinių panaudojimą, nušviečiant socialdemokratų judėjimo istoriją Lietuvoje¹². Stambiausios XIX amžiaus pabaigoje žandarų sudarytos Vilniaus socialdemokratų politinės bylos medžiaga

beveik nebuvo panaudota istoriniams tyrinėjimams. Iš dalies užpildydami šią spragą, savo straipsniu tikimės sudaryti tvirtesnę faktografinę pagrindą galimoms mokslinėms diskusijoms, naujiems tyrinėjimams ir apibendrinimams.

Nagrinėdami Vilniaus socialdemokratų ir darbininkų sampratą apie Lietuvą ir Lietuvos valstybingumo idėją, siekėme suprasti ir atskleisti socialdemokratų elito (intelligentų) politinių sprendimų motyvus, ir darbininkų masinės politinės sąmonės determinaciją. Dėl to straipsnyje palietėme kai kurias problemas, kurios gali būti platesnių studijų objektu. Pagrindinis straipsnio tikslas yra atsakyti į konkretų klausimą: kodėl 1898 m. II pusėje LSDP iškėlė Lietuvos valstybingumo reikalavimą?

Straipsnyje datos patekiamos dažniausiai senu stiliumi (pagal Julijaus kalendorių), taip kaip jos užtikamos šaltiniuose. Žymint archyvinių medžiagų paginaciją, vartojamas sutrumpinimas "a.p." - antroji pusė (lapo). Lietuvos Mokslų Akademijos centrinės bibliotekos rankraščių skyrius sutrumpintai žymimas MAB RS; Lietuvos Valstybinis Istorijos archyvas - VIA; Partijos istorijos instituto prie LKP CK Partinis archyvas - PA; Marksizmo-leninizmo instituto prie TSKP CK Centrinis partinis archyvas - MLI CPA; Spalio revoliucijos centrinis valstybinis archyvas - SRCVA; Saltykovo - Ščedrino bibliotekos rankraščių skyrius (Plechanovo namas) - SŠB RS (PN).

I

VILNIAUS DARBININKIJA IR NAUJA POLITINIO APSISPRENDIMO SITUACIJA 1898 M.

1898 metai buvo reikšmingi visos Rusijos socialdemokratų judėjimo istorijoje. Tų metų kovo 1-3 dienomis senu stiliumi Minske įvyko Rusijos socialdemokratų suvažiavimas, paskelbęs apie RSDDP įkūrimą. Organizuojant Rusijos socialdemokratų partiją, neeilinis vaidmuo priklausė Vilniaus žydų socialdemokratams.

Nors Lenkijos socialistų partija (LSP) ir LSDP siekė integruoti žydus, tačiau surusėję Vilniaus žydai jautėsi ne

Lietuvos ar Lenkijos, o visos Rusijos socialistinio judėjimo dalimi. Rusijos imperijos suardymas į atskiras suverenas valstybes būtų padalinęs tarp atskirų valstybinių darinių didžiausią pasaulyje žydų diasporą, esančią vienoje valstybėje. 1897 metų rugsėjį Vilniuje įvykusiame žydų socialdemokratų suvažiavime buvo įkurta "Visuotinė žydų darbininkų sąjunga Rusijoje ir Lenkijoje"¹³. Taigi, organizacija siekė apimti visą žydų "sėslumo zoną" Rusijos imperijoje. Bundo veikimo rajone, Minske, įvykusiame RSDDP I suvažiavime net 3 delegatai iš 9 buvo vilniečiai bundininkai.

Į Bundo sukūrimą neišvengiamai reagavo LSP IV suvažiavimas, įvykęs 1897 m. lapkritį. Šis suvažiavimas taip pat išskėlė suartėjimo su rusų socialdemokratais sąlygas¹⁴. RSDDP I suvažiavimo organizatoriams pasirodė nepriimtinas LSP IV suvažiavimo nutarimas, reikalavęs, kad būsimoji Rusijos partija pasisakytų už Lenkijos nepriklausomybę. Be to, lenkų socialistai reikalavo, kad būsimoji Rusijos partija negalėtų palaikyti ryšių su jokia kita revoliucine organizacija LSP veikimo teritorijoje be jos sutikimo. Praktiškai tai reiškė, kad rusų revoliucionieriai negali palaikyti ryšių su Bundu ar LSDP be lenkų socialistų sutikimo¹⁵. Tokiomis sąlygomis klausimas apie galimą LSP pakvietimą į RSDDP I suvažiavimą atkrito.

Santykiai tarp LSDP ir Rusijos socialdemokratų partijos sukūrimo šalininkų klostėsi palankiau. Su Vilniaus žydų socialdemokratais LSDP veikėjai palaikė pastovius ryšius nuo pat savo veikimo Vilniuje pradžios, o 1896 m. II pusėje - 1897 m. pradžioje LSDP veikėjai suartėjo su kai kuriomis Rusijos socialdemokratų grupėmis (Kijevo ir Peterburgo)¹⁶. LSDP veikėjams net buvo pasiūlyta leisti bendrą laikraštį visos Rusijos valstybės proletariatui, tartasi dėl bendro visos Rusijos valstybės socialdemokratų suvažiavimo¹⁷. 1897 m. rugpjūtį A. Moravskis Šveicarijoje derėjosi su "Rusų socialdemokratų sąjungos užsienyje" atstovais dėl suartėjimo¹⁸. Panašios derybos tuo metu tarp LSDP ir bendros Rusijos socialdemokratų partijos šalininkų vyko ir pačioje Rusijos imperijoje¹⁹. Pirmo detalesnio RSDDP I suvažiavimo tyrinėjimo autorius V. Akimovas turėjo duomenų, kad LSDP apsiėmė organizuoti būsimos Rusijos

socialdemokratų partijos spaustuve, atgabenti iš užsienio šriftus ir kitus spausdinimo reikmenis, tačiau tam sutrukdė areštai. Tarp jų V. Akimovas mini 1897 m. areštus, dėl kurių smarkiai nukentėjo, kaip jis nurodo, LSDP Suvalkų grupė 20. A. Moravskis taip pat yra nurodęs, kad LSDP siekė įsteigti savo spaustuve, LSDP padėję žmonės, užsienyje intensyviai studijavo leidinių dauginimo technikos praktiką, tačiau dėl 1897 m. rudenį įvykusių areštų LSDP spaustuvės įsteigimo klausimas buvo laikinai atidėtas²¹.

Iš tikrųjų, 1897 m. buvo sudaryta vadinamoji "Sietyno" byla, o svarbiausia, 1897 m. rudenį LSDP veikėjų tarpe įvyko pirmieji stambesni areštai, kurių metu buvo suimtas ir A. Domaševičius. Tiesa, jam ir kai kuriems suimtiesiems pavyko gan greitai išsisukti ir išėiti į laisvę. A. Domaševičius vėl užsiėmė nelegalia organizacine veikla.

Likus kelioms dienoms iki RSDDP I suvažiavimo pradžios, bundininkai savo iniciatyva pradėjo derybas su LSDP, ketindami jos atstovą pakviesti į Minską. Derybas vedė Bundo CK narys Vladimiras Kosovskis (M. Levinsonas)²². Jis, atrodo, kalbėjosi su A. Domaševičiumi. Tuometinis LSDP lyderis nevengė ryšių ir bendradarbiavimo su Rusijos socialdemokratais, tačiau, pasak A. Kremerio, "lietuviai" (suprask - LSDP) pasisakė už bendros revoliucinės partijos kūrimą federacijos pagrindais. Anot A. Kremerio, "lietuviai" lyg tai dar reikalavo, kad kuriama bendra partija pripažintų "teritorinę autonomiją Lietuvai"²³. Tai lyg ir leistų manyti, kad LSDP reikalavo iš besikuriančios RSDDP pripažinti Lietuvos valstybingumo reikalavimą.

RSDDP organizatoriams LSDP siūlomas bendros partijos kūrimo modelis pasirodė nepriimtinas. LSDP atstovas RSDDP I suvažiavime nedalyvavo²⁴. Taigi, LSDP nesusijungė su besiformuojančia RSDDP dėl pastarosios organizatorių nenoro kurti bendros lygių partnerių partijos. Kai nepavyko susitarti su LSDP vadovybe dėl įsijungimo į kuriamos RSDDP veiklą, žydų socialdemokratai ėmėsi tam tikrų organizacinių žygių Vilniaus "krikščionių" darbininkų atžvilgiu.

1898 m. gegužės 31 d., sekmadienį, netoli Vileikos (dabar Naujosios Vilnios) geležinkelio stoties įvyko LSDP įtakos sferoje buvusių "krikščionių" darbininkų gegužinė, kurioje

dalyvavo ir žydų darbininkai. Iš inteligentų, pasak agento, dalyvavo tik Leonas Goldmanas²⁵. Jis gegužinėje rusiškai pasakė antivyriausybinių turinio kalbą. Antivyriausybinių turinio kalbas lenkiškai pasakė ir keletas darbininkų²⁶. Kiek šiose kalbose buvo paliestas nacionalinis klausimas nėra pakankamai aišku. Pats L. Goldmanas parodymuose teigė, kad kalbėjusieji darbininkai tvirtino, esą tarp krikščionių darbininkų nėra neapykantos žydams²⁷.

1898 metų vasarą buvo kuriama bendra Vilniaus krikščionių ir žydų odos amatų darbininkų kasa, į kurios susirinkimus atvykdavo ir žydų darbininkų atstovai iš Smorgonės (Smurgainių). Sprendžiant iš "Cyraneko" parodymų, ši kasa buvo kuriama žydams prisidedant prie LSDP įtakos sferoje buvusios odininkų kasos. Rugsėjo 15 d. ir 22 d. įvykusiųose odininkų kasos susirinkimuose, dalyvaujant žydų darbininkų atstovams, buvo iš esmės svarstomi profesiniai ir kasos finansiniai klausimai²⁸.

Buvo ir kitų kontaktų tarp LSDP įtakos sferos ir bundininkų įtakos sferos darbininkų, tarp jų bendros išgertuvės rugsėjo 8 d. Tą dieną į žydų vestuves buvo pakviesta daug LSDP įtakos sferoje buvusių darbininkų. Iš viso vestuvėse buvo 200 žmonių²⁹. Taigi, galima konstatuoti, kad žydų socialdemokratai 1898 metų vasarą siekė suartėti su LSDP įtakos sferos darbininkais. Šio siekimo suartėti politiniai tikslai išryškėjo rugsėjo II pusėje. Rugsėjo 16 ir 23 dienomis įvykę LSDP įtakos sferos darbininkų aktyvo susirinkimai dėl jų svarbumo buvo vadinami "parlamentu", juose tvarką palaikė iš darbininkų išrinkti pirmininkaujantys.

Rugsėjo 16 d. įvykusiame susirinkime prie "Geležinės Trobelės" (железная хатка)³⁰ dalyvavo 23 asmenys. Pagrindinis vaidmuo šiame susirinkime teko Franciškui Karčmarčikui³¹. Kadangi nuo 1898 metų rugsėjo tai buvo Andriaus Domaševičiaus dešinioji ranka partinėje veikloje, tikslinga būtų šiam asmeniui paskirti keletą eilučių³².

Rugsėjo 16 d. susirinkime, kai iš susirinkusių buvo surinkti pinigai ir nupirktos 3 kvortos degtinės, F. Karčmarčikas pasakė, kad pirma reikia sutvarkyti reikalus, o degtinės gėrimą palikti pabaigai³³. Po to jis kreipėsi į susirinkusius: "... prie manęs lenda žydai, kad mes įstotume

į darbininkų sąjungos Rusijoje partija, kurioje šiuo metu yra ir aktyviai dalyvauja du žydai ir odininkas Vasilevskis"³⁴. Vasilevskis turėjo ateiti į susirinkimą, tačiau kažkodėl neatėjo³⁵. Toliau, "Cyraneko" liudijimu, F. Karčmarčikas pradėjo įrodinėti, kad "Lietuvos partija" (литовская партия) neturi prisijungti prie Rusijos partijos. F. Karčmarčikas tvirtino: "... mes turime pasiekti Lietuvos išskyrimo į atskirą savarankišką valstybę, nes jei mes nepasieksime šito ir prisijungsime prie socialdemokratų partijos iš "Rusijos darbininkų sąjungos", kuri siekia iškovoti tik konstituciją, tai gavusi konstitucinį valdymą Lietuvos liaudis (литовский народ) bus Rusijos liaudies (народом русским) prispausta ir tada jau bus sunkiau kovoti dėl savo teisių ir norų"³⁶. Po to F. Karčmarčikas išsitraukė iš kišenės hektografuotą programą ir ją skaitė, kalbėdamas, kad ji patvirtinta suvažiavime ir todėl negalima dėl bet kokių punktų turinio ginčytis.³⁷ F. Karčmarčikas, pagrįsdamas savo poziciją, skaitė kai kurias ištraukas iš lenkų socialistų organo "Przedswit". Perskaitęs programą, F. Karčmarčikas ją atidavė batsiuviui Ferdinandui Vagneriui, o laikraštį - batsiuviui Grigui Malevskiiui³⁸. Tada darbininkai paklausė: kodėl visi dalyviai neturi programų? Į tai F. Karčmarčikas atsakė, kad programas gali turėti tik partijos organizatoriai³⁹.

Kokia buvo darbininkų reakcija į F. Karčmarčiko kalbą? Apie tai "Cyranek" rašo: "Mes pradėjome protestuoti prieš tai, kad siektume Lietuvos išskyrimo ir norėjome reikalauti konstitucijos, bet Francišekas vėl pradėjo įtikinėti apie būtinumą išskirti Lietuvą ir mes visi su juo sutikome ir žadėjome pasilikti Lietuvos partijoje. Po to išgėrėme degtinę ir išsivaikščiojome į namus"⁴⁰.

Svarbus darbininkų susirinkimas, kuriame buvo iškelti tie patys klausimai, įvyko rugpjūčio 23 d. Pirmasis tos dienos susirinkimas vyko Belmonto miške pirmoje dienos pusėje. Jame dalyvavo virš 20 žmonių. Pažymėtina, kad šiame susirinkime nedalyvavo A. Domaševičius, F. Karčmarčikas, bet atėjo Leonas Goldmanas ir jo jaunesnysis brolis Michailas. Taip pat buvo Mečislovas Kozlovskis, Michailas Tomaševičius, kurie sudarė vieną kompaniją⁴¹. Susirinkę patraukė link kalniuko, kur vyresnysis Goldmanas (Leonas) išmeigė į žemę savo lazda ir pasakė, kad čia bus

"parlamento" vieta⁴². Kada visi susėdo, M. Kozlovskis pasakė kalbą. Kritikuodamas LSDP programą jis kalbėjo: "kokią naudą mums atneš Lietuvos federacija (литовская федерация), nieko iš to neišeis, lietuvių labai mažai ir jie nesugebės išskirti Lietuvą į atskirą valstybę, nes šiame krašte gyvena per daug tautybių, kurios nepritars lietuvių tikslams; žymiai geriau, jei Lietuvos partija (литовская партия) susilies su "Rusijos darbininkų sąjungos" partija ir kartu pareikš savo reikalavimus Peterburge, tai gali iškovoti konstituciją, kuria vienodu mastu pasinaudos ir Lietuva"⁴³. Apie Rusijos darbininkų sąjungos partijos pranašumą daug kalbėjo ir vyresnysis Goldmanas⁴⁴.

Po šių kalbų vyko ginčai ir pamokymai. Po apsvaistymo, anot "Cyraneko", "mes visi sutikome išeiti iš Lietuvos partijos ir prisijungti prie Rusijos darbininkų sąjungos partijos"⁴⁴. Jonas Janulevičius taip pat sutikęs išeiti iš Lietuvos partijos, paklausė: o ką daryti su lietuvių uždraustomis knygelėmis, kurių labai daug? Į tai M. Kozlovskis atsakė, jog reikia pusę knygelių pasilikti, o kitą pusę gražinti⁴⁵.

Taigi, rugpjūčio 23 d. rytiniame susirinkime M. Kozlovskiu, broliams Goldmanams ir M. Tomaševičiui pavyko patraukti į savo pusę darbininkus, tačiau tai buvo laikinas laimėjimas. Po pietų, 3 valandą, prie Geležinės Trobelės prasidėjo antrasis susirinkimas, kuriame dalyvavo visi tos dienos pirmo susirinkimo dalyviai ir keletas naujų. Be to atvyko F. Karčmarčikas ir A. Domaševičius⁴⁶.

Prieš susirinkimo pradžią A. Domaševičius, susikabinęs rankomis su F. Karčmarčiku ir J. Janulevičiumi vaikščiojo ir kažką tarėsi⁴⁷. L. Goldmanas prieš popietinio susirinkimo pradžią paprašė A. Domaševičiaus, kad šis leistų dalyvauti pačiam L. Goldmanui ir jo draugams. Sutikimas buvo duotas. L. Goldmanas tada atsivedė savo brolių, M. Kozlovskį ir M. Tomaševičių⁴⁸.

Susirinkimo pradžioje vyresnysis Goldmanas kreipėsi į A. Domaševičių: "... jūs iki šiol nepaaiškinate žmonėms, ką reiškia Lietuvos federacija, niekas iš jų šito nesupranta"⁴⁹. L. Goldmanas ir jo atsivestieji draugai juokėsi iš A. Domaševičiaus⁵⁰.

A. Domaševičius į L. Goldmano priekaištą dėl federacijos sampratos atsakė, kad apie tai daug kartu kalbėta

susirinkimuose, tačiau jis negirdėjęs, kad būtų kas nesupratęs⁵¹. L. Goldmano ginčo su A. Domaševičiumi metu buvo apsikeista stipresniais pasakymais. Ginčo pabaigoje, pasak "Cyraneko", L. Goldmanas ir A. Domaševičius netgi vadino vienas kitą kvailiais⁵².

"Cyranek" taip pat aprašo ginčo esmę: "Jie daug kalbėjo vienas kitam Lietuvos federacijos tema, kiekvienas iš jų rėmėsi užsienio suvažiavimų įvairiais aiškinimais; man sunku buvo juos suprasti, kadangi jie kalbėjo per daug mandrai. Daktaras buvo labai susijaudinęs ir siekdamas pabaigti ginčą su žydu pasakė, kad šį klausimą reikia išspręsti balsavimu. Mums buvo paskelbta apie tai, kas nori išeiti iš Lietuvos partijos, turi nueiti į kitą pusę. Iš partijos išėjo Janulevičius su seserimis, Meška, batsluvys Andrejus, Adamovičius ir batsluvys Petras. Prieš išsiskirstant Janulevičius pasakė, kad reikia laukti 8 savaites, tai yra iki suvažiavimo kitų žmonių, kurie turi programas, ir tada bus aišku, išmesti paragrafą apie federaciją ar palikti. Daktaras pasakė, kad per tą laiką jis paaiškins žmonėms, ir kai jie supras, tai pasisakys už federaciją"⁵³.

1899 m. gegužės 15 d. parodymuose "Cyranek" nurodė, kad rugpjūčio 23 d. II susirinkime iš "Lietuvos partijos" išėjo tik 6 žmonės: jis pats, B. Meška, P. Bohdanovičius, A. Zavadskis, Julija Janulevič ir Vaclava Urbanovič. L. Goldmanas tokiu mažu išėjusių skaičiumi buvo nepatenkintas⁵⁴.

Visuose "Cyraneko" parodymuose bendra rugpjūčio 23 d. aprašyta eiga sutampa, nors yra kai kurių nesutapimų dėl atskirų asmenų. Pavyzdžiui, 1898 m. rugsėjo 25 d. "Cyranek" nurodė, kad J. Janulevičius sutiko išeiti iš "Lietuvos partijos" rugpjūčio 23 d. I ir II susirinkimuose, o 1899 m. gegužės 15 d. parodymuose nemini, jog J. Janulevičius būtų sutikęs išeiti iš partijos II-e susirinkime.

Su "Cyraneko" pateiktu rugpjūčio 23 d. popietinio susirinkimo aprašymu iš esmės sutampa J. Ivancevičiaus parodymai, skiriasi tik kai kurios detalės⁵⁵. A. Meilūnas savo parodymuose nurodė, kad rugpjūčio 23 d. susirinkime nedalyvavo, tačiau apie įvykusį ten A. Domaševičiaus ir kitų inteligentų ginčą jam pasakojo B. Mešką ir "Cyranek"⁵⁶.

L. Goldmanas 1899 m. gegužės 9 d. prisipažino, kad 1898 m. rugpjūčio 23 d. popietiniame susirinkime ginčijosi su A. Domaševičiumi, pasisakė prieš Lietuvos federacijos idėją, laikė ją netikslinga. L. Goldmanas prisipažino, kad dar prieš rugpjūčio 23 d. bandė darbininkams išaiškinti A. Domaševičiaus idėjų klaidingumą. L. Goldmanas teigė darbininkams, esą A. Domaševičius siekia grynai nacionalinių tikslų, federacijos, o tai neatitinka darbininkų interesų⁵⁷.

L. Goldmanas 1899 m. gegužės 9 d. parodymuose rytinio rugpjūčio 23 d. susirinkimo "neprisiminė", o dėl popietinio susirinkimo aiškino, jog jis tik kritikavęs A. Domaševičiaus programą, bet jokios alternatyvinės programos darbininkams nesūlęs. L. Goldmanas žandarams nurodinėjo daug pavardžių iš LSDP įtakos sferos, bet visiškai nutylėjo apie savo ryšius su Bundu ir Rusijos socialdemokratais. Galima numanyti, kad L. Goldmanas 1899 m. gegužės 9 d. davė "nuoširdžius" parodymus tikėdamas išsisukti, su tam tikru išskaičiavimu. Jis apsimetinėjo nežinąs, kad Vilniuje išskyrus LSDP veikia dar kokia kita socialdemokratų krypties partija ar ratelis⁵⁸.

Po 1899 m. suėmimų ir tardymų, apibendrinami visą surinktą medžiagą, žandarai padarė išvadą, kad L. Goldmano argumentai ginče su A. Domaševičium neturėjo reikiamo pasisekimo. Dalis darbininkų, rugpjūčio 23 d. iš pradžių panorėjusių išeiti iš "Lietuvos partijos" ir prisijungti prie "Darbininkų Sąjungos", atsisakė savo ketinimo. Tai įvyko po to, kai J. Janulevičius ir F. Kačmarčikas apkaltino juos nedėkingumu už A. Domaševičiaus teikiamą materialinę pagalbą⁵⁹.

Kaip galime spręsti iš "Cyraneko" parodymų, rugpjūčio 23 d. rytiniame susirinkime, pasisakant prieš Lietuvos valstybingumą, federaciją ir LSDP, pagrindinis vaidmuo priklausė M. Kozlovskui. Tuo tarpu popietiniame susirinkime M. Kozlovskis nors ir dalyvavo diskusijoje, tačiau daugiausia reišėsi L. Goldmanas. Matyt, įtakos turėjo tai, kad popietiniame susitikime dalyvavo A. Domaševičius. 1898 m. birželį M. Kozlovskio žmona Marija pagimdė dukrą, kurią gimdymo metu priėmė daktaras A. Domaševičius, geras ginekologas⁶⁰. Kažin ar po to M.

Kozlovskis galėjo plūstis su daktaru? Popietiniame susirinkime su A. Domaševičiumi daugiausia teko bartis L. Goldmanui.

Nors rugpjūčio 23 d. diskusija pasibaigė be konkrečių sprendimų, tačiau diskusijos eiga, darbininkų svyravimas tą dieną, A. Domaševičiaus priešininkams teikė vilties perkalbėti dalį darbininkų, pirmiausia odos amatų darbininkus. Tuo tarpu šaltkalvis Vladas Kuršis "Cyranekui" rugpjūčio mėn. tvirtino, kad šaltkalviai yra susiorganizavę ir iš Lietuvos partijos neišeis⁶¹.

Skirstantis iš rugpjūčio 23 d. popietinio susirinkimo, vyresnysis Goldmanas pakvietė "Cyraneką", B. Mešką ir A. Adamovičių rugpjūčio 25 d. vakare ateiti į vieną vietą, iš kur bus nuvesti į konspiracinį butą⁶². Rugpjūčio 25 d. vakare "Cyranek" nuėjo pas B. Mešką, kur rado J. Janulevičių ir keletą darbininkų. J. Janulevičius, pasak "Cyraneko", "prikaištavo mums, kad mes norime išeiti iš Lietuvos partijos; mes gi jam atsakėme, kad aukščiau nurodyto žydo pakviesti nueisime tik pasižiūrėt ir paklaustyti, ką ten mums kalbės"⁶³.

"Cyranek" ir B. Meška nuėjo į sutartą vietą, iš kur buvo nuvesti į konspiracinį butą Zarceno name. Ten jie rado odininką Vladislavą Vasilevskį, Vaclavą Urbanovič, Juliją Janulevič, Michailą Tomaševičių, Aleksandrą Adamovičių, Mečislavą Kozlovskį, brolius Goldmanus. Dalyvavo dar keletas darbininkų⁶⁴.

Šiame susirinkime darbininkus vėl ragino prisidėti prie tų socialdemokratų, kurie kovoja už visos Rusijos konstituciją. Šia tema kalbėjo abu broliai Goldmanai, M. Kozlovskis, M. Tomaševičius, V. Vasilevskis. Pastarasis įrodinėjo Lietuvos partijos menkumą, aiškino, kad šiame krašte tikrų lietuvių mažai, gyventojai maišyti (население смешанное), todėl reikia daryti taip, kad visiems būtų gerai, ko ir siekia socialdemokratai⁶⁵.

"Cyranek" ir B. Meška aiškino, kad jie nori tik pasimokyti šioje partijoje ir nenori išstoti iš Lietuvos partijos. Tada jaunesnysis Goldmanas pasakė, kad net jei jie ir prisidėtų, tai būtų nedidelė nauda. Tuo tarpu jei prisidėtų J. Janulevičius, paskui jį nueitų visi⁶⁶.

Šis susirinkimas Zarceno namo bute truko apie valandą. Būtent tokia B. Meškos ir "Cyraneko" buvimo šiame name trukmę užfiksavo išorinio stebėjimo agentas⁶⁷.

Dar vieną panašaus pobūdžio susirinkimą Zarceno namo konspiraciniame bute vyresnysis Goldmanas organizavo rugsėjo 5 dieną. Dalyvavo tie patys kaip ir rugpjūčio 25 d., tiesa be M. Domaševičiaus ir V. Vasilevskio. Vėl kalbėta apie partijų susijungimo būtinumą. Abu Goldmanai ir M. Kozlovskis davė J. Janulevičiaus seseriai 9 rub. 50 kapelkų, kad perduotų J. Janulevičiui padalinti Vilniaus kalėjimo politikalinams⁶⁸. Per J. Janulevičiaus rankasėjo lėšos, skirtos politikalinams šelpti, tai buvo autoritetingas LSDP įtakos sferos darbininkų lyderis. Peršasi išvada, kad broliai Goldmanai ir M. Kozlovskis siekė prisivilioti pas save Joną Janulevičių. Tai leistų numanyti ir toliau pateikiamas faktas.

Rugsėjo 5 d. susirinkime M. Kozlovskis kreipėsi į A. Adamovičių, pranešdamas, jog rytoj, tai yra rugsėjo 6 d., jiems reikia susitikti. M. Kozlovskis žadėjo atnešti A. Adamovičiui partijos statutą (устав). Kadangi "Cyranek" žinojo numatyto susitikimo vietą ir laiką, jis kartu su žandarų unteroficieriumi D. Matiuchinu slapčia sekė šį susitikimą. Rugsėjo 6 d. vakare A. Adamovičius susitiko su M. Kozlovskiu ir dar vienu jaunuoliu, kuris, "Cyraneko" nuomone, buvo žydas. Po šio susitikimo A. Adamovičius nuėjo pas J. Janulevičių⁶⁹.

Reikia pastebėti, kad iš visų LSDP įtakos sferų darbininkų A. Adamovičius savo orientacija buvo artimas broliams Goldmanams ir M. Kozlovskui. "Cyranek" duodamas parodymus apie A. Adamovičių rašė: "Domaševičiaus atžvilgiu Adamovičius pakalbėdavo, kad Domaševičius būtinai nori padaryti mūsų draugiją "Lietuvos" ("Литовским"), kad vėliau Lietuvoje būtų mūsų atstovu, tačiau ar darbininkui ne vis tiek, ar juos sodins į kalėjimą rusų, lietuvių ar lenkų žandarai. Dėl to reikia išmesti iš ratelio Domaševičių ir Karčmačiką. Apie pastarąjį jis be to kalbėjo, kad Karčmačikas tik vaikščioja po miestą ir niekur nedirba ir dar kalbėjo, kad pakol Karčmarčikas negyveno už Domaševičiaus pinigus, tai ir nestovėjo už Lietuvą. Apskritai, Adamovičius norėjo būti toks pat reikšmingas kaip ir

Karčmarčikas ir kai kada Karčmarčiko paklausdavo: "...ką tu nori būti inteligentu?"⁷⁰. Galimas dalykas A. Adamovičius taip pakalbėdavo Goldmanų ir M. Kozlovskio primokytas.

Broliai Goldmanai bandė organizuoti LSDP įtakos sferos darbininkų propagandinio pobūdžio užsiėmimus. Toks užsiėmimas jau kitame bute įvyko rugsėjo 11 d. Jam vadovavęs jaunesnysis Goldmanas paklausė: "...kuria kalba skaityti Erfurto programą?"⁷¹ Susirinkę pageidavo lenkiškai. Kadangi M. Goldmanas lenkiškai skaitė su klaidomis, už jo nugaros stovėjęs M. Tomaševičius klaidas pataisydavo. Šiame susirinkime dalyvavo tik keletas žmonių, tarp jų "Cyranek" ir B. Meška⁷².

Taigi, rugpjūčio 25 d. ir rugsėjo 5 d. A. Domaševičiaus priešininkai savo konspiraciniame bute organizavo pokalbius su LSDP įtakos sferos darbininkais, o rugsėjo 11 d. jau kitame bute organizavo socialdemokratijos (Erfurto programos) idėjų skaitymą. Įdomu, kad po kiekvieno A. Domaševičiaus priešininkų organizuoto susirinkimo, kitą dieną ar kiek vėliau įvykdavo susirinkimai B. Meškos bute (Mavrikino name)⁷³. Tokie susirinkimai įvyko rugpjūčio 26 d., rugsėjo 7 d., rugsėjo 14 d., rugsėjo 17 d.⁷⁴ Į šiuos susirinkimus rinkosi LSDP įtakos sferos darbininkai. Rugpjūčio 26 d. J. Janulevičiaus atsiųstas šaltkalvis Andžejus Gulbinovičius skaitė odos amatų darbininkams nelegalią literatūrą (Š. Dikšteino "Kas iš ko gyvena"), aiškino kaip elgtis tardymo metu⁷⁵. Jis taip pat vadovavo susirinkimui B. Meškos bute rugsėjo 7 d.⁷⁶

Į rugsėjo 14 d. ir rugsėjo 17 d. susirinkimus "Cyranek" nebuvo pakviestas, tačiau apie būsimą rugsėjo 17 d. susirinkimą jis žinojo ir slaptai iš gatvės stebėjo B. Meškos butą. Kai sutemo, jis pastebėjo su pakelta palto apykakle įeinantį A. Domaševičių⁷⁷. Kitą dieną iš B. Meškos "Cyranek" sužinojo, kad daktaras "labai daug kalbėjo apie tai, kad nereikia išeiti iš Lietuvos partijos"⁷⁸.

Rugsėjo 18 d. B. Meška, vykdamas į konspiracinį susirinkimą, pasakė "Cyranekui", kad susirinkime bus ir daktaras A. Domaševičius⁷⁹. Tą pačią dieną (rugsėjo 18 d.) "Cyranek" nuėjo prie namo, kuriame rugsėjo 11 d. vyko M. Goldmano sušauktas susirinkimas. Čia "Cyranek" susitiko su M. Goldmanu. Pastarasis pasakė, kad šiame name

esantis butas nepatogus susirinkimams ir užsiėmimų jame daugiau nebus, kol nebus surastas naujas butas. Po šio pokalbio "Cyranek" daugiau Goldmanų nematė⁸⁰. Žydai, 1898 m. vasarą mokėję pinigus į LSDP įtakos sferoje buvusią odininkų kasą, nuo 1898 m. rudens taip pat nustojo mokėti nario mokesčius.

Apie 1898 m. rugpjūčio - rugsėjo nesutarimų esmę žinojo lenkų socialistai. J. Pilsudskis, remdamasis Lietuvos Socialdemokratijos "šefo" (A. Domaševičiaus) informacija 1898 m. rugsėjo 22 d. išsiuntė šifruotą laišką į lenkų socialistų centrą Londone. Laiške buvo nurodyta, kad "Arbajterbundo" "likučiai" siūlė Lietuvos Socialdemokratijai prisijungti prie "Rusijos" partijos, tačiau "po karštų debatų" LSDP atsisakė tai padaryti⁸¹. Taigi, turime dar vieną svarbų šaltinį, kuris iš esmės patvirtina vykusią politinę kovą tarp Lietuvos Socialdemokratijos ir bundininkų.

Kodėl J. Pilsudskis rašė apie žydų Bundo "likučius" yra suprantama. 1898 metų liepos 26 d. vienu metu buvo įvykdyti bundininkų areštai daugelyje miestų, buvo suimtas visas Bundo CK⁸². Ši Maskvos ochrankos šefo S. Zubatovo įvykdyta akcija sudavė skaudų smūgį bundininkams, o tuo pačiu ir RSDDP. Nepaisydami to, bundininkai greitai ėmėsi ryšių atkūrimo, naujų organizacinių struktūrų formavimo. 1898 m. rugsėjį Kaune įvyko Bundo II suvažiavimas, svarstęs organizacinius klausimus⁸³. Suvažiavime išaiškėjo, kad areštai darbo nebuvo sustabdę⁸⁴.

Apie vyravusias nuotaikas po liepos 26 d. areštų gana detalai rašoma D. Kaco atsiminimuose⁸⁵. Iš šių atsiminimų aiškėja, kad Bundo steigiamojo suvažiavimo dalyvis D. Kacas ėmėsi iniciatyvos atgaivinti Bundo organizaciją, o jam daugiausia padėjo L. Goldmanas. Šie abu draugai buvo jauni ir 1898 m. turėjo būti paimti į kariuomenę. Taigi 1898 metų rugpjūčio mėnesį D. Kacui ir L. Goldmanui iki paėmimo į kariuomenę, kaip jiems atrodė, buvo likę mėnesis ar šiek tiek daugiau. Jie galvojo apie perėjimą į nelegalią padėtį, tačiau tokiu atveju L. Goldmano šeima už sūnaus neatvykimą galėjo būti nubausta 300 rublių bauda. Dėl to L. Goldmanas galvojo eiti į kariuomenę, iš ten pabėgti ir tik tada pereiti į nelegalią padėtį⁸⁶. Vadinasi, iki šaukimo į

kartuomenę L. Goldmaną ir D. Kacą aktyviau veikti vertė laiko stoka.

L. Goldmanas padėjo D. Kacui atkurti areštų sutrikdytus ryšius, tačiau Bundo II suvažiavime nedalyvavo. 1927 m. pabaigoje - 1928 m. pradžioje aptardamas D. Kaco atsiminimus, L. Goldmanas detaliau paaiškino savo nedalyvavimo Bundo II suvažiavime priežastį. Diskusijos metu jis nesutiko su istoriko M. Rafeso teiginiu, paskelbtu Didžiosios tarybinės enciklopedijos 8 tome, neva iš visų Bundo I suvažiavimo dalyvių L. Goldmanas lyg ir tapęs vienu iš svarbiausių Bundo lyderių po A. Kremerio. Pasak L. Goldmano, tai neteisinga. Diskusijos stenogramoje užfiksuoti tokie L. Goldmano žodžiai: "Pagal visas mano nuotaikas, pradedant 1898 m. aš jau nebebuvo nei idėjinis, nei organizacinis Bundo lyderis. Aš buvau tvirtai nusistatęs pereiti į darbą už Bundo ribų, į rusų darbininkų judėjimo organizacijas"⁸⁷.

Po RSDDP vadovybės suėmimo 1898 m. pavasarį Bundo vadovybė stengėsi, kiek tai įmanoma, vykdyti RSDDP CK funkcijas⁸⁸. Po to, kai liepos 26 d. buvo suimta ir Bundo vadovybė, laisvėje likę Vilniaus socialdemokratai žydai rūpinosi ne tik Bundo organizacinių ryšių atkūrimu, bet ir naujos Rusijos darbininkų organizacinės struktūros formavimu. Kaip rodo LSDP bylos medžiaga L. Goldmanas buvo šio darbo svarbiausiu organizatoriumi.

Kaip jau nurodėme, rugsėjo mėnesio antroje pusėje socialdemokratai žydai nustojo intensyviai agituoti darbininkus išelti iš "Lietuvos" partijos. Žandarų nuomone, agitacija buvo nutraukta, nes neturėjo pasisiekimo. Vis tik galėjo būti ir kitų priežasčių. Kaip galima spręsti iš D. Kaco ir L. Goldmano atsiminimų, 1898 m. rugsėjo mėnesį A. Domaševičius bundininkams padarė vieną paslaugą. Maždaug tuo metu, kai vyko Bundo II suvažiavimas, bundininkai gavo žinią apie didelę nelegalios literatūros siuntą, su kuria Liepojos (Libavos) transportinė organizacija dėl areštų nežinojo ką daryti. D. Kacas pripažįsta, kad tuo metu likę laisvėje Vilniaus bundininkai ryšių su Liepoja neturėjo, o konspiracinius butus (явки) jiems nurodė A. Domaševičius⁸⁹. Be to, D. Kacui buvo nurodyti ryšiai su "kontrabandistais" (matyt, knygnešiais)⁹⁰. Kaip galima

sprešti iš tokio informacijos pateikimo, ir pačią naujieną apie literatūros siuntą bundininkai sužinojo iš LSDP vadovybės. D. Kaco nurodymu L. Goldmanas nuvyko į Liepoją ir minėta literatūros siuntą (apie 160 kg) su nuotykiškai sugebėjo atgabenti. Pasak L. Goldmano, ši siuntą buvo skirta iš esmės ne Bundo, o RSDDP organizacijoms⁹¹. Taigi, nepaisant politinių nesutarimų, A. Domaševičius padėjo socialdemokratams žydams.

1898 m. rugpjūčio ir rugsėjo mėn. vykusiose diskusijose A. Domaševičius ir F. Karčmarčikas sugebėjo išlaikyti darbininkus savo įtakos sferoje.

Yra duomenų, kad A. Domaševičiaus politinei linijai įgyvendinti tarp darbininkų padėjo dar keletas inteligentų.

1898 m. rugpjūčio 17 d. J. Janulevičius "Cyranekui" kalbėjo, kad dabar bus daug inteligentų, kurie mokys darbininkus⁹². Taip pat jis kalbėjo, kad kol kas yra mažai draudžiamų knygelių, kadangi jas sunku atvežti iš užsienio, tačiau greitai jos bus atgabentos⁹³.

Rugpjūčio 23 d. popietiniame susirinkime ginčų metu buvo nurodyta, kad atvažiuos aštuoni inteligentai, kurie ir paaiškins, ką reiškia "federacija"⁹⁴. "Cyranekui" šių naujų inteligentų neteko matyti, tačiau Adamovičius jam vėliau pasakojo, kad iš tikrųjų šešioms savaitėms buvo atvažlavę 4 gimnazistai, kurie skaitė paskaitas darbininkams pagal specialios komisijos nurodymą. Tą komisiją sudarė A. Domaševičius, F. Karčmarčikas, A. Adamovičius ir J. Janulevičius⁹⁵. Ši informacija leidžia manyti, kad A. Domaševičiui į pagalbą buvo atvykę keletas lietuvių studentų, kurie savo išvaizda darbininkams priminė "gimnazistus"⁹⁶.

1898 m. tarp Peterburgo lietuvių studentų buvo susidaręs atskiras kairiųjų ratelis, kurio nariai jau nesitenkino vien patriotinių jausmų ugdymu, ieškojo aktyvesnės kovos galimybių. Į tą ratelį įėjo Petras Avizonis, Povilas Višinskas, Jonas Vileišis, Steponas Kairys, Vladas Sirutavičius ir dar keli asmenys⁹⁷. Iš Maskvoje studijavusių lietuvių socialdemokratine orientacija išsiskyrė A. Janulaitis.

Dar 1898 m. pradžioje A. Domaševičiaus iniciatyva Vilniuje buvo sukviestas pasitarimas, kuriame dalyvavo keli Maskvos ir Peterburgo aukštųjų mokyklų lietuviai studentai,

tarp jų Vl. Sirutavičius, o taip pat daktarai iš Suvalkijos S. Matulaitis ir J. Bagdonas. Pasitarimui pasibaigus, A. Domaševičius pasiūlė maskviečiams ir Vl. Sirutavičiui pasilikti, kad atskirai aptarus socialdemokratų reikalus, nes kiti buvę pasitarime, jo manymu, LSDP darbui netikę⁹⁸.

Apie "varpininkų" suvažiavimą, tiksliau pasitarimą, įvykusį 1898 m. A. Domaševičiaus bute, yra rašęs ir R. Miknys, nurodydamas, kad dalyvavusiųjų tarpe buvo J. Bagdonas ir Vl. Sirutavičius⁹⁹. Ši informacija paremta tik atsiminimais. 1899 metais sudarytos LSDP bylos medžiaga patvirtina faktą apie A. Domaševičiaus ir jo padėjėjo F. Karčmarčiko glaudžius ryšius su socialdemokratinės pakraipos lietuvių studentais. Taip, kratos F. Karčmarčiko bute metu buvo rasta A. Janulaičio lietuviška vizitinė kortelė. Ten pat buvo rasti 2 vienoda gražia rašysena lietuviški rankraščiai, iš kurių vienas vadinosi "Darbininkų klausimas" pasirašytas slapyvarde "Žmogus"¹⁰⁰. Žandarai šių rankraščių autorystės nenustatė. Šių rankraščių turinio aprašymo, pateikto byloje, analizė, lyginimas su A. Janulaičio (Žmogaus) straipsnių turiniu, leidžia tvirtai teigti, kad tai A. Janulaičio rankraščiai. Šis faktas sustiprina nuomonę, kad 1898 m. kai kurie lietuvių studentai ne tik palaikė ryšius su A. Domaševičiumi, bet jau konkrečiai pradėjo įsitraukti į veiklą LSDP naudai. Žinoma, studentų galimybės buvo ribotos. A. Janulaitis tik pravažiudamas užėidavo - rašė A. Domaševičius¹⁰¹. A. Moravskis nurodo, kad 1898 m. atostogų metu tarp Vilniaus darbininkų porą kartų ilgesnį laiką veikė A. Janulaitis, S. Kairys ir Vl. Sirutavičius¹⁰².

1899 metas suimtas A. Domaševičius per patikimą žmogų perdavė ryšius su likusiais laisvėje LSDP įtakos žmonėmis Vl. Sirutavičiui¹⁰³. Tai A. Domaševičius galėjo padaryti tik įsitikinęs Vl. Sirutavičiaus patikimumu ir politine orientacija, tikėdamas, kad jis galės pratęsti pradėtą darbą. Būtent daugiausia Vl. Sirutavičiaus, S. Kairio, A. Janulaičio pastangomis buvo užtikrintas tolesnis LSDP veikimas naujojo amžiaus pradžioje.

II

RUSIJOS SOCIALDEMOKRATŲ ATRAMA VILNIUJE

Aukščiau aprašyti faktai daro labiau suprantamą Vilniuje leisto hektografuoto leidinio "Przegląd Robotniczy" politinį veidą. Yra žinomi trys šio leidinio numeriai. Nr. 1 išleistas 1897 m. rugpjūčio mėnesį, Nr. 2 išleistas 1898 m. rugpjūčio mėnesį, Nr. 3 taip pat išleistas 1898 m.¹⁰⁴ Lietuviškoje tarybinėje enciklopedijoje nurodoma, kad "Przegląd Robotniczy" redagavo Mečislovas Kozlovskis¹⁰⁵. Sprendžiant iš S. Trusevičiaus atsiminimų, su "Przegląd Robotniczy" paruošimu buvo susijęs Vilniaus kalėjime sėdėjęs S. Trusevičius, kuris palaikė ryšį su laisve¹⁰⁶.

Iš "Przegląd Robotniczy" Nr. 1 žandarų atlikto aprašymo matyti, kad nors šis laikraštis buvo lenkų kalba, tačiau siekė integruoti Vilniaus darbininkus ne į Lenkijos, o į Rusijos besiformuojančią darbininkų judėjimo struktūrą. "Przegląd Robotniczy" Nr. 1 vedamajame straipsnyje buvo nurodyta, kad yra sukurta "Związek Robotniczy" (Darbininkų Sąjunga), kurios tikslas kovoti kartu su rusų darbininkais už geresnę ateitį. Straipsnyje buvo duota šios organizacijos veiklos 1896 ir 1897 metais trumpa charakteristika. Vedamajame straipsnyje buvo taip pat pateikti žydų darbininkų kovos Lietuvoje faktai nuo 1892 metų¹⁰⁷.

"Przegląd Robotniczy" Nr. 1 buvo išspausdinta rusų socialdemokratų veiklos II Internacionalo Londono kongrese ataskaita¹⁰⁸, nors kongrese kaip atskira delegacija veikė ir lenkų socialistai.

Tai neturėtų stebinti, mat 1896 m. S. Trusevičiaus grupė per Vilniaus žydų socialdemokratams pasiuntė rusų socialdemokratams emigracijoje mandatą į Londono kongresą. "Darbo išvadavimo" grupė buvo suinteresuota gauti daugiau mandatų iš įvairių Rusijos imperijos miestų, kad galėtų pasiųsti į Londono kongresą didesnę delegaciją.

Vilniaus socialdemokratai žydai ryšius su "Darbo išvadavimo" grupe palaikė per Berlyne gyvenusį V. Buchholcą. Pastarasis 1896 m. liepos 14 d. laišku G. Plechanovui pranešė, kad yra gavęs į Londono kongresą šiuos mandatus:

1. Vilnius (1000 žydų darbininkų).
2. Minskas (1000 žydų darbininkų).
3. Smorgonė (200 žydų darbininkų).
4. Varšuva (žydų socialdemokratų komitetas).
5. 170 Lietuvos ("литовских") darbininkų Vilniuje, Minske ir Smorgonėje.
6. Kijevas (200 darbininkų organizacija)¹⁰⁹.

Iš šio V. Buchholco laiško taip pat matosi, kad vieninteliai vilniečiai (žydai) pasiuntė pinigų (50 rub.) kelienei į Londono kongresą¹¹⁰.

Kaip galima spręsti iš V. Buchholco 1896 m. lapkričio 14 d. laiško G. Plechanovui, Vilniaus žydų socialdemokratų mandatu Londono kongrese pasinaudojo G. Plechanovas¹¹¹. S. Trusevičius nurodė, kad jo grupės mandatu (nuo 170 Lietuvos darbininkų iš Vilniaus, Minsko ir Smorgonės) pasinaudojo Vera Zasulič¹¹².

1896 m. rudenį Vilniaus žydų socialdemokratai, sužinoję, kad G. Plechanovas serga, pasiuntė jam 25 rublius pasigydyti. Pranešdamas apie tai, V. Buchholcas 1896 m. lapkričio 14 d. laišku informavo G. Plechanovą: "Naudojuosi proga, kad ištaisčiau savo klaidą. Daugiausia, atrodo, dėl mano pranešimų, susidarė įspūdis, kad draugai vakarų-žydai ("западно-еврейские товарищи") dėl savo lokalinių nepakankamai rūpinasi bendrai interesais, ir kad jie žmonės, nelinkę laikytis partinės disciplinos. Man nėra kada dabar apie tai smulkiau aiškinti - galvoju, kad man dar atsiras proga išaiškinti šitą reikalą detaliau visiems draugams Šveicarijoje - dabar tik pastebėsiu, kad aš įsitikinau savo ankstesnės nuomonės klaidingumu apie draugus vakarų - žydus"¹¹³.

Taigi, V. Buchholcas ir kiti "Darbo išvadavimo" grupės nariai iš pradžių su tam tikru skepticizmu žiūrėjo į socialdemokratus žydus iš vakarinių Rusijos imperijos regionų¹¹⁴. 1896 m. po sėkmingai atliktos žydų socialdemokratų akcijos, aprūpinant "Darbo išvadavimo" grupę mandatais į Londono kongresą, Vilniaus socialdemokratų žydų autoritetas neabejotinai turėjo pakilti.

Vilniaus žydų socialdemokratas A. Kremeris nuo 1897 m. gegužės mėnesio išvykęs į užsienį, Šveicarijoje susitiko su G. Plechanovu, P. Akselrodu, V. Zasulič ir tarėsi dėl tolesnio

Rusijos socialdemokratų atstovavimo užsienyje, tarptautiniuose kongresuose ir pan. Rusų marksizmo pradininkai priekaištavo A. Kremeriui: "... kaip mes galime jums atstovauti, kai jūs dar nesusijungę? Formaliai dar nėra ką atstovauti..."¹¹⁵. Šie priekaištai A. Kremeriui giliai įstrigo¹¹⁶.

1897 m. rugpjūčio pabaigoje A. Kremeris grįžo į Vilnių ir užsiėmė kryptinga organizacine veikla¹¹⁷. 1897 m. rugsėjo mėn. 24-27 d. (senu stiliumi) Vilniuje įvyko Bundo steigiamasis suvažiavimas¹¹⁸. Šio suvažiavimo dalyvis D. Kacas savo atsiminimuose nurodė, kad gal būt suvažiavimo data buvo numatyta iš anksto ir A. Kremeris skubėjo grįžti iki rugsėjo mėnesio, nes tuo metu - tradicinė žydų šventė "kušči" (šventės dienomis delegatams lengviau išvažiuoti iš savo miestų į suvažiavimą)¹¹⁹.

Šiuolaikinėje Baltarusijos istoriografijoje lyg ir bandoma supriešinti Bundą su "Związek Robotniczy". Teigiama, esą Bundas buvo nacionalistinė, smulkiaburžuazinė, o "Związek Robotniczy" - internacionalistinė, proletarinė organizacija¹²⁰. V. Korolis netgi tvirtina, esą "Lietuvos darbininkų sąjunga" buvo stipri organizacija, " pavojinga Bundui kovojant už įtaką tarp vietinių darbininkų"¹²¹. Sunku sutikti su tokia nuomone, nes Vilniaus socialdemokratų žydai padėjo susikurti ir palaikė "Związek Robotniczy". Netgi paskelbta apie šių organizacijų egzistavimą maždaug tuo pačiu metu. Apie "Związek Robotniczy" - 1897 m. rugpjūčio mėnesį, o apie žydų "Arbajterbundą" - keliomis savaitėmis vėliau.

Jos abi orientavosi į bendros Rusijos socialdemokratų partijos sukūrimą, tik "Arbajterbund" siekė sutelkti žydus darbininkus, o "Związek Robotniczy" "krikščionis" darbininkus. Šios dvi giminingos organizacijos formalizavo jau anksčiau kurtas darbininkų organizacines struktūras. Atskiros žydų proletariato organizacijos idėjos brendo jau senai. "Arbajterbundo" ideologai savo tiesiogines ištakas siejo su 9 dešimtmečio pabaigoje - paskutinio amžiaus dešimtmečio pradžioje veikusiais socialdemokratų žydų rateliais. "Związek Robotniczy" savo pradžia laikė 1896 m. susiformavusią S. Trusevičiaus grupę. Skirtumas tarp šių organizacijų buvo dar tas, kad Bundo pozicijos stiprėjo, ko

negalima pasakyti apie "Związek Robotniczy", kurios pirmieji funkcionieriai buvo suimti 1897 metais¹²².

Kyla klausimas, kodėl bendros Rusijos partijos šalininkai Vilniuje pasirinko "Darbininkų sąjungos" pavadinimą? Reikia pažymėti, kad šis pavadinimas buvo populiarus kuriantis pirmosioms darbininkų organizacijoms Europos kraštuose, jis buvo populiarus ir Rusijoje. "Socialdemokratų" vardas buvo ilgą laiką Rusijoje nepopuliarus, netgi abejota ar šis Vokietijoje atsiradęs pavadinimas tiktų Rusijai. F. Engelsas 1889 m. Londone susitikęs su "Darbo išvadavimo" grupės lyderiais G. Plechanovu ir P. Akselrodu, siūlė jiems nesivadinti "socialdemokratais"¹²³.

Bundo steigiamajame suvažiavime vyko diskusija dėl pavadinimo. J. Milas (Josel Mill) siūlė pavadinimą "žydų socialdemokratija" ar panašiai, tačiau kiti delegatai tam nepritarė. Jų nuomone, toks pavadinimas neatspindi pobūdžio tų organizacijų, kurias sudaro mažiau išsilavinę darbininkai, dažnai net supratimo neturėję, kas yra socialdemokratija¹²⁴. Pagrindinis vaidmuo judėjime tada priklausė darbininkų kasoms, tai yra tuometinėms darbininkų profsąjungoms. Bundas buvo kuriamas ne kaip atskira partija, o kaip darbininkų profesinių sąjungų sąjunga. "Tuo metu mes nenumatėme, kokia reikšminga bus organizacija, kurią mes sukūrėme. Atėtis buvo apgaubta rūku" - rašė A. Kremeris¹²⁵. J. Milo pasiūlyto pavadinimo atmetimą lėmė du motyvai. Buvo norima kurti organizaciją, kuri apimtų kuo platesnes žydų darbininkų mases. Kita vertus, norėta kurti ne savarankišką žydų partiją, o tik vieningos būsimos Rusijos socialdemokratų partijos savotišką struktūrinį padalinį, jungiantį žydus¹²⁶.

Turint omenyje Vilniaus žydų socialdemokratų nuostatas dėl žemesnių organizacinių struktūrų pavadinimo, gali būti suprantama, kodėl 1898 m. rugpjūčio 23 d. LSDP įtakos sferos darbininkai buvo agituojami pereiti ne tiesiog į RSDDP, o į "Rusijos darbininkų sąjungos" partiją. Tai yra, kreipiantis į darbininkus, vengta vartoti "socialdemokratų" vardą.

RSDDP pavadinimas taip pat atsirado ne iš karto. Dėl Rusijos bendros partijos pavadinimo 1897-1898 m. buvo diskutuojama Rusijos imperijos miestų socialdemokratų grupėse. Dar iki RSDDP I suvažiavimo Borisas (Boruchas)

Eidelmanas paruošė suvažiavime svarstytinų klausimų sąrašą (Устав коллoквиума), kuriame buvo klausimas dėl pavadinimo. Tarp svarstytinų pavadinimų figūravo ir "darbininkų sąjungos" terminas¹²⁷. Klausimas apie kuriamos partijos pavadinimą buvo svarstomas RSDDP steigiamojo suvažiavimo pirmajame posėdyje¹²⁸. Iš pradžių buvo pasiūlyta pavadinti "Visos Rusijos kovos sąjunga darbininkų klasei išvaduoti", tačiau šis pavadinimas pripažintas per daug gremėzdišku, sunkiai išverčiamu į Europos kalbas. Tada buvo pasiūlytas "Rusų socialdemokratų partijos" pavadinimas, tačiau prieš "Rusų" pasisakė delegatai iš Vilniaus - bundininkai. Jie teigė, kad partija turi apimti ne tik rusų, bet ir kitų tautybių darbininkus. Bundininkus palaikė P. Tučiapskis. Kiti delegatai dėl to nesiginčijo¹²⁹. Suvažiavimo nutarimuose įkurta partija vadinama "Rusijos social-demokratų partija". Žodį "darbininkų" į partijos pavadinimą įdėjo Piotras Struvė, jau po suvažiavimo parašęs "Rusijos social-demokratų darbininkų partijos manifestą"¹³⁰. Nors A. Kremeris nebuvo labai patenkintas P. Struvės tekstu ir pavadino pakoregavimu, tačiau, nepaisydamas prasidėjusių suėmimų, jis spėjo Bundo nelegalioje spaustuvėje iš pradžių žydiškai, o po to rusiškai išspausdinti "RSDDP manifestą"¹³¹.

Jau nurodėme, kad "Przegląd Robotniczy" Nr. 1, 1897 m. rugpjūty paskelbęs apie "Związek Robotniczy", atspindėjo prorusišką orientaciją. Ši tendencija dar ryškesnė "Przegląd Robotniczy" Nr. 2, kurio 1 egzempliorius yra išlikęs Lietuvoje¹³². Šio laikraščio gale pasirašyta "Związek Robotniczy". Nurodyta data: 1898 m. rugpjūtis¹³³. Pats laikraščio išleidimo 1898 m. rugpjūty faktas verčia į jo turinį pažiūrėti įdėmesniu žvilgsniu.

"Przegląd Robotniczy" Nr. 2 buvo išspausdinta "Darbininkų Sąjungos" programos apybraiža"¹³⁴. Galutinis tikslas programos apybraižoje formuluotas panašiai kaip ir Vakarų Europos socialdemokratų partijose. Priemone galutiniam tikslui pasiekti laikomas Rusijos despotinės valdžios nuvertimas ir jos pakeitimas demokratine. Kokia turėtų būti imperinės Rusijos valstybės ateitis, Lietuvos ir Lenkijos valstybingumo klausimai programos apybraižoje nenagrinėjami, apie juos net neužsiminta. Programos gale

pasisakoma už įstojimą į Rusijos socialdemokratų partija autonominės grupės teisėmis. Nurodoma, kad bendroje kovoje su visos Rusijos darbininkais bus iškovota reikalinga konstitucija, kaip vienas iš etapų į socialistinę santvarką¹³⁵.

"Związek Robotniczy" programos apybraiža, sprendžiant iš jos turinio, buvo parašyta jau po RSDDP įkūrimo. "Przegląd Robotniczy" Nr. 2 buvo atskiras straipsnis apie Rusijos socialdemokratų partijos programą¹³⁶. Straipsnyje buvo pateikta RSDDP I suvažiavimo nutarimų santrauka. Nurodyta, kad į šią partiją įstojo žydų Bundas. Straipsnio gale nurodyta, kad RSDDP sukūrimas turi didelę reikšmę Lietuvos darbininkams. Konkrečiai rašoma: "Taigi manome, kad ir mūsų darbininkų organizacijos artimiausioje ateityje prisijungs prie Rusijos Soc. Dem. Darb. partijos kaip tai padarė žydų Darbininkų Sąjunga"¹³⁷.

Nors "Przegląd Robotniczy" Nr. 2 nėra tiesioginės atakos prieš LSDP ir Lietuvos valstybingumo idėją, tačiau laikraštyje iš esmės išreikšta ta politinė linija, kurios M. Kozlovskis ir broliai Goldmanai laikėsi 1898 m. rugpjūčio 23 d. darbininkų "parlamente". "Przegląd Robotniczy" Nr. 2 turinio analizė rodo, kad A. Domaševičiaus priešininkai buvo gerai pasirengę lemiamai atakai rugpjūčio mėnesį, paruošę programinius dokumentus.

Tomis sunkiomis rugpjūčio dienomis LSDP išplatino lenkų kalba hektografuotą atsisaukimą. Jo aprašymas yra pateiktas "Robotnik Litewski" Nr. 3 (1899)¹³⁸. Iš šio aprašymo matyti, kad atsisaukime pasisakoma už būtinumą Lietuvos darbininkams glaudžiau suartėti su ta broliška tauta, su kuria lietuviai yra susieti istoriniais ryšiais, šandieninės kultūros bendrumu, o atskirose vietovėse ir kalba¹³⁹.

Rugsėjo mėnesį J. Pilsudskis pranešė į Londoną, kad Lietuvos Socialdemokratija linksta į LSP. A. Domaševičius netgi tarėsi su J. Pilsudskiu dėl suartėjimo sąlygų. Jis J. Pilsudskiui aiškino, kad LSDP atsisakė prisijungti prie "Rusijos" partijos dėl to, jog linkstama labiau į LSP nei į Rusiją¹⁴⁰. J. Pilsudskis su pasitenkinimu informavo Londoną, kad prieš Lietuvos Socialdemokratijos ir LSP sudarančių elementų giminingumą nieko negali padaryti

jokios separatistinės dvasios, norinčios nutraukti Liublino uniją¹⁴¹.

Jei lygintume LSDP santykius su LSP ir su RSDDP, nepaisydami visų skrtumų, pastebėtume, kad LSDP, kontaktuodama su šiomis partijomis, siekė garantijų Lietuvai ir kėlė savo susijungimo sąlygas bei principus. Savo požiūrį į lenkų socialistus LSDP išsakė rugpjūčio mėnesio atsišaukime. Jame nurodyta, kad siekimas suartėti su lenkų tauta visai neprieštarauja lietuvių kovai už savo tautinį savarankiškumą. Atsišaukime priekaištaujančiu tonu buvo nurodyta, kad dažnai, net iš atskirų lenkų socialistų galima išgirsti, kad lietuviai kaip atskira tautybė jau neegzistuoja ir neturi jokios ateities, kad Lietuva yra tik Lenkijos provincija ir t.t.¹⁴²

Taigi, A. Domaševičius, pamatęs RSDDP šalininkų Vilniuje poziciją nacionaliniu klausimu, supratus, ką tai reiškia Lietuvai, nusprendė eiti į suartėjimą su LSP, nepaisydamas visų prieštaravimų su šia partija. Tai įvyko kritiniu Lietuvos Socialdemokratijai metu, kada jos įtakos sferos darbininkai, veikiami išorinės agitacijos, susvyravo ir galėjo būti patraukti į "Rusijos" partijos pusę. 1898 metais susikūrusios RSDDP politinis veidas A. Domaševičiui buvo toks nepatrauklus, kad šalia brolių Goldmanų ir M. Kozlovskio, J. Pilsudskis pradėjo atrodyti kaip žymiai vertingesnis partneris.

III

LIETUVOS SUVERENUMO REIKALAVIMO FORMULAVIMAS 1898 M. LAPKRIČIO-GRUODŽIO MĖN.

1898 m. rudenį vienas svarbiausių Vilniaus viešojo gyvenimo įvykių buvo paminklo M. Muravjovui atidengimas lapkričio 8 d. Šiam įvykiui carinė administracija siekė suteikti ypatingos propagandinės reikšmės, ruošėsi tam iš anksto. Dar 1897 m. spalio 4 d. Vilniuje iškilmingai buvo padėti pamatai M. Muravjovo paminklui. Šiaurės vakarų krašte, konkrečiai Gardino, Bialystoko (Balstogės) ir Pinsko rusų gimnazijose bei cerkvėse ta proga vyko M. Muravjovo atminties pagerbimas¹⁴³.

Iš pat pradžių, kai buvo paskelbtas sumanymas atidengti paminklą M. Muravjovui, lenkų patriotų revoliucionierių tarpe kilo mintis sutrukdyti tam, net susprogdinti paminklą, jei jis būtų atidengtas. Kurį laiką gandai apie galimą paminklo susprogdinimą buvo nuslopę, tačiau artėjant paminklo atidengimo datai, jie vėl sustiprėjo. Kai kurie Peterburge gyvenantys rusai netgi gavo anoniminius laiškus su išpėjimais, kad atvykimas į paminklo atidengimo ceremonijas neliks nenubaustas¹⁴⁴.

Vilniuje pasklidę gandai taip išgąsdino kai kuriuos mokytojų ir studentų tėvus, kad jie panorė neleistį savo vaikų į paminklo atidengimo iškilmes¹⁴⁵. Jausdama daugelio vilniečių pasipiktinimą, miesto taryba pasipriešino gubernatoriaus pasiūlymui Šnipiškių priemiestį pavadinti "Muravjovskoje". Muravjovo vardu buvo pavadinta tik aikštė, kurioje atidengtas paminklas (dabartinė S. Daukanto aikštė)¹⁴⁶.

Vilniaus gubernatorius spalio 27 d. paprašė Vidaus Reikalų Ministerijos Policijos Departamentą iš anksto komandiruoti į Vilnių keletą sekimo agentų, juo labiau, kad buvo laukiama vidaus reikalų, justicijos, užsienio reikalų ministrų ir kitų aukštųjų pareigūnų atvykimo¹⁴⁷. Iš tikrųjų į Vilnių iš Peterburgo lapkričio pradžioje buvo komandiruoti 8 "fileriai" (sekimo agentai)¹⁴⁸. Likus kelioms dienoms iki paminklo atidengimo, policija patikrino visus rūsius ir palėpes namuose aplink aikštę¹⁴⁹.

Taigi, dar neatidengtas paminklas M. Muravjovui tapo garsus. Šiam įvykiui ėmė ruoštis ir LSDP. A. Domaševičius suprato, kad šiuo atveju sėdėti ramiai sudėjus rankas, negalima. Kilo idėja šia proga išleisti atsisaukimą LSDP vardu. Kontkovskio name (buvusiame Puzino) esančiame LSDP konspiraciniame bute 1898 m. rugsėjo 30 d. įvyko susirinkimas, kuriame dalyvavo vien darbininkai. J. Janulevičius perdavė susirinkusiems svarstyti klausimą apie proklamacijos išleidimą dėl Muravjovo paminklo atidengimo¹⁵⁰. Prieš tokį pasiūlymą pasisakė tik A. Adamovičius. Anot jo, proklamacijos reikalingos tik fabrikuose, o ne tokiems atvejams, kurie nesusiję su darbininkų padėtimi¹⁵¹.

Susirinkime buvo nutarta paruošti proklamaciją ir joje aprašyti, ką Muravjovas pridarė Lietuvoje ir kiek ištrėmė žmonių¹⁵². Tokia proklamacija lenkų kalba buvo paruošta ir padauginta hektografu. Vilniuje ji buvo išplatinta 1898 m. lapkričio 6 d. vėly vakarą¹⁵³, naktį iš lapkričio 7 į 8 d. buvo išplatinta Panevėžyje¹⁵⁴. Maždaug tuo pačiu metu išplatinta Šiauliuose, Liepojoje. Plito ir lietuviškas spausdintas variantas "Draugai darbininkai!", išspausdintas Bitėnuose. V. Merkio duomenimis atsišaukimas pasiekė Kauną, Šiaulius, Panevėžį, Vilnių, Liepoją, Rygą, Daugpilį. Šis atsišaukimas kaimo vietovėse sklido ilgai, net iki 1900 m. vasaros¹⁵⁵.

Atsišaukime Muravjovas buvo vadinamas "revoliucijos Lietuvoje budeliu", išvardijami jo "nuopelnai" Lietuvai. Atsišaukimo pabaigoje buvo rašoma: "Draugai! Kai carinė valdžia Muravjovo asmenyje švenčia laisvės siekimų Lietuvoje nuslopinimo triumfą ir tvirtina, kad ir toliau taip darys, mes Lietuvos darbininkai (robotnicy litewscy), revoliucijos įpėdiniai, skelbiame, kad pasityčiojimas iš žmonių jausmų sukelia mums panieką ir pasibjaurėjimą, kad laisvės dvasia Lietuvoje neužgeso, kad mes darbininkai siekiame 1. savo buities pagerinimo 2. visiškos laisvės Lietuvai iškovoavimo 3. ryšių (łączności) su kitomis tautomis geranoriško sutarimo pagrindu"¹⁵⁶.

Lenkų socialistai taip pat išleido atsišaukimą dėl Muravjovo paminklo atidengimo. Šis atsišaukimas pasižymėjo dar "gražesniais" epitetais Muravjovo, popų ir maskvietiškų "činovnikų" adresu¹⁵⁷. Plito ir hektografu padaugintos paminklo Muravjovui karikatūros. Karikatūroje ant paminklo postamento buvo užrašas: "Žmonių giminės išgamai Muravjovui-Korikui. Dėkinga Lietuva"¹⁵⁸.

Paminklas Muravjovui buvo atidengtas lapkričio 8 d., sekmadienį. Iš ministrų atvyko tik teisingumo ministras, kuris pasakė ta proga kalbą¹⁵⁹. Paminklo atidengimo dieną paminklo aikštės rajone buvo sustiprinta apsauga¹⁶⁰. Sklido gandas, kad tą dieną visiems Vilniaus apygardos kareiviams buvo išdalinta po pusę rublio¹⁶¹.

Paminklo Muravjovui atidengimas Vilniuje, carinės valdžios propagandinė kampanija šia proga nebuvo atsitiktinis dalykas. 1898 m. gruodžio 12 d. (gruodžio 24 d.

nauju stiliumi) lenkų visuomenė ruošėsi pažymėti Adomo Mickevičiaus 100-ąsias gimimo metines. Carinė valdžia taktiniais sumetimais buvo priversta duoti leidimą gruodžio dvyliką d. atidengti paminklą didžiajam poetui Varšuvoje. Taigi, paminklo 1863-64 m. sukilimo slopintojui atidengimas Vilniuje turėjo sudaryti savotišką atsvarą. Paminklo atidengimo faktui valdžia pasitengė suteikti bendrarusiškos šventės reikšmę¹⁶².

Carinė valdžia pasitengė iškelti M. Muravjovą kaip Rusijos simbolį imperijos vakaruose, tačiau Europos visuomenė buvo informuota apie tikrąsias lietuvių ir lenkų patriotų nuotaikas, Lietuvos socialdemokratų ir lenkų socialistų protesto atsišaukimus. Informacija apie paminklo atidengimą Muravjovui ir LSDP protesto atsišaukimą buvo paskelbta Anglijos, Austrijos, Belgijos, Prancūzijos, Šveicarijos, Vokietijos spaudoje¹⁶³. Be to, apie protestus prieš paminklo atidengimą rašė rusų, lenkų revoliucinė spauda. Tiesa, pastarojoje akcentuotas pirmiausia lenkų socialistų protestas, tačiau buvo skiriama vietos ir LSDP protestui, kurį lenkų socialistai vertino iš esmės palankiai.

LSDP protesto atsišaukimo skambų rezonansą Europos spaudoje užtikrino Alfonsas Moravskis, vienas iš Lietuvos Socialdemokratijos įkūrėjų. Jis iš Vilniaus išvyko 1897 m. į Vakarų Europą, apsistojo Šveicarijoje. Ten jis rūpinosi LSDP spaudos išleidimu, užmezgė kontaktus su Europos socialdemokratais, su kitais revoliucionieriais, emigravusiais iš Rusijos imperijos. 1898 m. II pusėje A. Moravskis įkūrė LSDP "Užrubežinį Susivienijimą", kurio vienas iš tikslų buvo informuoti pasaulį apie Lietuvą ir LSDP¹⁶⁴. Ne be A. Moravskio pastangų dar 1898 m. sausio mėnesį buvo išleistas "Robotnik Litewski" Nr. 2. Šio leidinio viršelyje buvo nurodytas adresas, kuriuo buvo galima susisiekti su redakcija: "Herrn Otto Lang, Hegibachstrasse 22, Zürich, Schweiz". Taigi, A. Moravskis naudojosi Šveicarijos socialdemokratų lyderio adresu, nuo 1898 m. II pusės tai buvo LSDP Užrubežinio Susivienijimo pašto dėžutė.

Aptardami A. Moravskio poziciją LSDP politinės programos klausimu, turėtume pasakyti štai ką. Iš pradžių A. Moravskis LSDP Užrubežinio Susivienijimo vardu autentiškai išreiškė LSDP 1897 m. programos pagrindinį

politinį reikalavimą. Paskelbdamas apie LSDP Užrubežinio Susivienijimo įkūrimą ir tikslus, A. Moravskis nurodė, kad LSDP susilaiko nuo konkrečių politinių siekimų apibrėžimo. Tai matome iš ranka rašyto ir dauginimo technika pagaminto atsišaukimo "Guodotinas Tautieti", kurį pasirašė "Užrubežinis reprezentantas Liet. Soc. Dem. partijos"¹⁶⁵. Tikslios šio atsišaukimo išleidimo datos nėra, tačiau sprendžiant iš jo turinio ir vėlesnių atsišaukimų bei publikacijų, atsišaukimas buvo išleistas 1898 m. II pusėje, tačiau dar iki lapkričio mėnesio.

1898 m. rudenį buvo išleistas LSDP Užrubežinio Susivienijimo pasirašytas lenkiškai ranka rašytas, dauginimo technika pagamintas atsišaukimas, kurį dėl jame vartoto kreipinio toliau vadinsime "Bracia Litwini!"¹⁶⁶. Jame informuojama, kad dėl paminklo Muravjovui atidengimo visoje Lietuvoje, o taip pat kaimyninėse vietovėse, kur dirba daug lietuvių, buvo išplatintas LSDP lietuviškas atsišaukimas. LSDP Užrubežinio Susivienijimo atsišaukime "Bracia Litwini!" buvo pateiktas šio LSDP atsišaukimo tekstas, tačiau jis ne visiškai atitiko originalą. Ypač skyrėsi pabaiga ir gale iškelti reikalavimai. Jie suformuluoti taip: "Taigi broliai ir seserys kovokime toliau su dar didesne energija už savo reikalavimus: 1) savo buities pagerinimą; 2) pilnos savivaldos ir visiškos laisvės iškovojimą mums lietuviams; 3) federacinį susijungimą, geranoriško sutarimo pagrindu su tomis kaimyninėmis tautomis, kurios mums garantuos tą autonomiją ir laisvę"¹⁶⁷.

Būtent pagal LSDP Užrubežinio Susivienijimo išleisto atsišaukimo "Bracia Litwini!", o ne pagal tikrojo LSDP atsišaukimo tekstą buvo pateikta informacija Europos spaudoje apie LSDP protestą prieš paminklo M. Muravjovui atidengimą. A. Moravskis sutrumpinęs atsišaukime "Bracia Litwini!" iškeltus reikalavimus, 1898 m. pabaigoje pradėjo traktuoti juos kaip LSDP politinės programos minimumo dalies pagrindinį reikalavimą. Tai rodo 1898 m. gruodžio pabaigoje pasirodžiusios publikacijos Prancūzijos socialistiniame laikraštyje "Petite Republique" ir vokiečių socialdemokratų "Vorwärts"¹⁶⁸. Paal šias publikacijas LSDP politinės minimumo programos pagrindinis reikalavimas yra siekimas iškovoti "Lietuvos autonomiją" ir "laisvanorišką

federaciją su tomis kaimyninėmis tautomis, kurios garantuos tą autonomiją lietuviams"¹⁶⁹. Ši formulė, be abejo, skiriasi nuo LSDP 1897 m. programos, kurioje pagrindinis politinės minimumo programos punktas formuluotas taip: "Laisvanoriška kraštų federacija su įstatymdavystės ir liaudies valdžios valstybėje, krašte, provincijoje ir valsčiuje savivalda"¹⁷⁰.

1899 m. rugsėjo mėnesį "Die Neue Zeit" išspausdintame straipsnyje, A. Moravskis naujai išaiškino LSDP 1897 m. programos minimumo dalies pagrindinį politinį reikalavimą. A. Moravskis tvirtino, esą 1897 m. įvykusiame suvažiavime LSDP 1896 m. programos minimumo dalies pagrindinis politinis reikalavimas buvo nežymiai pakeistas taip, kad buvo reikalaujama visiškos autonomijos lietuvių tautai ir federacijos su tomis kaimyninėmis tautomis, kurios šią autonomiją garantuos¹⁷¹. Taigi, 1898 m. pabaigoje išsikristalizavusią formulę A. Moravskis "nukėlė" į 1897 m. pradžią.

Minėtame LSDP Užrubežinio Susivienijimo atsišaukime "Bracia Litwini!", kurio tekstu rėmėsi informacija Europos spaudoje, yra daugiau tautinių akcentų, nei Lietuvoje išplatintame LSDP atsišaukime dėl paminklo Muravjovui atidengimo. Matyt, A. Moravskis siekė labiau iškelti Lietuvos savitumą, kad Europos skaitytojas galėtų labiau skirti Lietuvą nuo Lenkijos. Be to, nauja LSDP formulė (Lietuvos autonomija + federacija su kaimyniniais kraštais, kurie tą autonomiją garantuos) buvo labiau "pritempta" prie tų formuluočių, kurias 1898 m. iškėlė tuometinis marksizmo lyderis Karlas Kautskis.

Savo 1898 m. sausio mėn. paskelbtame straipsnyje "Tautybių kova ir valstybinė teisė Austrijoje" K. Kautskis teigė, kad senąją kraštų ir kunigaikštysčių Austriją esą turėtų pakeisti nauja Austrija, pagrįsta naujoviškais federacijos ir autonomijos principais, atsižvelgus į realius tautinius santykius¹⁷². K. Kautskio straipsnis buvo veikiau teorinio pobūdžio ir gana prieštaringas. Šio straipsnio ir apskritai tautinio klausimo svarstymo metu Dunojaus monarchijoje įsilepsnojo aštrios diskusijos socialdemokratų spaudoje. K. Kautskio straipsnyje ir kituose Europos socialdemokratų spaudoje 1898 m. skelbtuose straipsniuose

atsispindėjo aukštesnio lygio internacionalizmo samprata¹⁷³. Naivaus kosmopolitizmo pažiūros tarp Austrijos įvairių tautybių socialdemokratų iš esmės jau buvo įveiktos, o Vilniaus socialdemokratų (ypač žydų) eilėse kosmopolitinės pažiūros dar buvo populiarios¹⁷⁴.

1898 m. Europos socialdemokratų spaudoje iškilusi diskusija tautiniu klausimu A. Moravskiui ir A. Domaševičiui suteikė daugiau pasitikėjimo. LSDP lyderiai netgi jautėsi tam tikrais novatoriais, mat 1898 m. Europos socialistinėje spaudoje buvo išreikštos kai kurios idėjos, prie kurių A. Domaševičius ir A. Moravskis jau anksčiau buvo priėję savo protu¹⁷⁵.

Orientacija į Europos socialdemokratų atsispindėjo ir LSDP spaudoje. LSDP organas "Robotnik Litewski" Nr. 3 (1899) persispausdino citatas iš minėto K. Kautskio straipsnio ir tvirtino, kad nors K. Kautskis kalba apie Austrijos santykius, tačiau tą patį būtų galima pasakyti apie tautinius santykius Rusijos valstybėje¹⁷⁶. Taigi, LSDP ideologai, pagrįsdami savo poziciją, bandė remtis pačiomis moderniausiomis tuomet Europos socialdemokratų koncepcijomis nacionaliniu klausimu.

1898 m. pabaigoje išsikristalizavusią LSDP programinę formulę A. Moravskis detaliau bandė paaiškinti LSDP organe "Aidas Lietuvos darbininkų gyvenimo". Jis rašė: "Svarbiausiu punktu programos lietuviško proletariato ir L.S.D. Partijos yra reikalavimas pilnos autonomijos lietuvių, pasiremiančios ant laisvos federacijos su tomis kaimyniškoms tautomis, kurios garantuos jiems tokią autonomiją, t.y. Lietuvos proletariatas reikalauja pilnos patvaldystės, norėdamas atsikratyti nuo globos svetimų tautų ir jų valdžių, reikalauja, kad lietuviai valdytųsi patys Lietuvoje, patys išduotų sau istatymus, patys užžiūrėtų jų išpildymą. Kadangi prie šios galdynės sąlygų sunku yra lietuviams tikėtis įsteigti savo viešpatystę, todėl apsiimame mes susivienyti su kitomis kaimyniškoms tautomis, kurios nenorės trukdyti mūs patvaldystės. Tokiomis tautomis, su kuriomis mes galėtume gyventi, neskriausdami vieni kitų, yra lenkai, latviai, baltarusiai, mažrusiai ir kiti. Jeigu maskoliai atsisakytų nuo savo sumaskolinimo, suvienijimo ir viešpatavimo politikos (kas galėtų veikiausiai įvykti prasiplatinus tarp jų

socialistiškam judėjimui), tuomet galėtume mes sueti į federaciją ir su jais. Šiaip būsime mes priversti kovoti už savo laisvę ir atsiskyrimą nuo Maskolijos, ko jau dabar reikalauja Lenkijos proletariatas. Bet ir atsiskyre nuo Maskolijos drauge su kitomis tautomis mes nepaliausime kovoje už savo patvaldystę (autonomiją), šiaip galėsime mes patekti po valdžia kitos tautos"¹⁷⁷.

Tenka pastebėti, kad "autonomija" gali reikšti vietinę savivaldą, kurios ribas ir kompetenciją nustato centrinis parlamentas. Kartu Europos kalbose, pavyzdžiui, vokiečių, terminas "Autonomie" gali būti vartojamas ir "nepriklausomybės" prasme. XIX a. pabaigos lietuvių spaudoje prancūzų kalbos žodis "souverainete" nebuvo įprastas, o "aukščiausios valdžios" prasme vartotas terminas "patvaldystė". Jei vartotume tarptautinius terminus, tai galėtume pasakyti, kad 1898 m. pabaigoje išsikristalizavusi LSDP pagrindinio reikalavimo formulė išreiškė modernios Lietuvos suverenumo siekimą. Ši formulė apėmė tiek Lietuvos federacijos su Rusija, tiek Lietuvos federacijos su Lenkija ir kitais kraštais variantus. Beje, A. Moravskis ir A. Domaševičius buvo suinteresuoti stambesnės valstybių sąjungos sukūrimu. Jie vengė kelti vien Lietuvos - Lenkijos federacijos variantą. Buvo keliamas Lietuvos, Baltarusijos ir kitų valstybių federacijos su Lenkija variantas, mat tada būtų žymiai lengviau išlaikyti Lietuvai naudingą santykių su stipresne Lenkija balansą. Panašūs išskaičiavimai reiškėsi ir nustatant tarppartinius santykius su LSP. Taip 1898 m. rugsėjį A. Domaševičius, kalbėdamas su J. Pilsudskiu dėl abiejų partijų suartėjimo, išreiškė nuogaštavimą, kad toks suartėjimas visais atvejais labiau varžytų LSDP nei LSP¹⁷⁸.

IV

LIETUVA IR JOS ATEITIS: SKIRTINGI POŽIŪRIAI IR INTERESAI

A. Moravskio duomenimis rusų ir žydų socialdemokratų LSDP protesto atsišaukimą dėl paminklo Muravjovui atidengimo vertino kaip grynai patriotinį ir aštriai puolė LSDP už šio atsišaukimo išleidimą¹⁷⁹. A. Moravskio teigimu,

rusų-žydų socialdemokratai iš viso neigė lenkų, lietuvių ir kt. nerusiškam proletariatui kovos už išsivadavimą iš rusų priespaudos prasmingumą, o taip pat būtinumą kovoti už savo nacionalinę autonomiją¹⁸⁰. Nesinorėtų sutikti, kad visi rusų ir žydų socialdemokratai (ypač emigracijoje) buvo tokie, tačiau RSDDP šalininkams Vilniuje iš tikrųjų buvo būdingos kosmopolitinės pažiūros. Tegu apie tai sprendžia skaitytojas iš toliau pateikiamos medžiagos.

1898 m. lapkričio 20 d. į konspiracinį susirinkimą atėjęs "Cyranek" rado ant stalo padėtą atskleistą žurnalą "Przegląd Robotniczy". Šį žurnalą, gautą iš žydų grupės atstovo, į susirinkimą atnešė batsiuovys F. Vagneris. Palikęs žurnalą ant stalo ir padaręs pareiškimą F. Vagneris iš susirinkimo išėjo¹⁸¹. "Cyranek" aprašė F. Vagnerio pareiškimo turinį ir susirinkusių reakciją į pareiškimą. Pateikiame šią parodymų vietą ištisai. "Žydai norėjo, kad mes, susipažinę su žurnalu, duotumėm atsakymą, ar mes norime su jais susijungti ir ar sutinkame išmesti iš savo, Lietuvos programos punktą apie Lietuvos federaciją, t.y. apie Lietuvos išskyrimą į atskirą valstybę, ko siekia mūsų partijos atstovas daktaras Domaševičius, ir šituo tik ir skiriasi Lietuvos programa nuo bendrų revoliucinių programų. Žydai gi vadina šį siekimą visiškai nereikalingu reikalavimu, kuris tik maišo susijungimo reikalui. Francišekas Šveicarskij (F. Karčmarčikas) po Vagnerio pareiškimo, paaškinančio atnešto žurnalo numerio tikslą, paskelbė, kad jei žydai nori, tai tegu eina pas mus, o punkto apie Lietuvos išskyrimą iš programos išmesti negalima. Neabejotina, kad Šveicarskij davė tokį atsakymą daktaro Domaševičiaus nurodymu, nes jis yra daktaro parankinis ir vykdo visus jo nurodymus betarpiškai. Be to Šveicarskij pareiškė, kadangi žurnalo numeris buvo hektografuotas, tai žydai gali pasiųsti šį žurnalą į Šveicariją atspausdinti, o patys gali pereiti į mūsų partiją"¹⁸².

Taigi, F. Karčmarčikas, vykdydamas A. Domaševičiaus liniją, pasisakė už visų tautybių Lietuvos socialdemokratų susijungimą į vieną partiją, kuri kovotų už Lietuvos išskyrimą į atskirą valstybę. F. Karčmarčikas netgi siūlė žydų socialdemokratams pagalbą leidžiant spaudą. Šveicarija šlame kontekste buvo paminėta neatsitiktinai. Tuo metu

Ciūriche gyvenęs A. Moravskis, veikęs LSDP Užrubežinio susivienijimo vardu, rūpinosi LSDP spaudos leidimu, taigi LSDP turėjo leidybines galimybes. Lapkričio 20 d. susirinkimo pabaigoje F. Karčmarčikas darbininkams dalino nelegalią spaudą, tarp jų "Robotnik Litewski" Nr.2 183.

Po to, kai spauda buvo išdalinta, kažkas iš susirinkusių paklausė, kas sustatė Lietuvos programą, gal būt ją sukūrė vieni inteligentai? Šveicarskij atsakė, kad kuriant Lietuvos programą dalyvavo ir kai kurie darbininkai, jų tarpe Janulevičius. Pastarasis tai patvirtino¹⁸⁴.

Iš O. Gralikovskio parodymų nėra aišku, kurį būtent "Przegląd Robotniczy" numerį atnešė F. Vagneris, tačiau galima spėti, jog tai buvo 1898 m. išleistas Nr. 3, kurio vienas egzempliorius buvo rastas F. Karčmarčiko bute kratos metu¹⁸⁵. "Przegląd Robotniczy" Nr. 3 vedamasis straipsnis vadinosi taip; "Darbininkai Lietuvoje ir Rusijos Darbininkų Social-demokratų Partija"¹⁸⁶. "Przegląd Robotniczy" Nr. 3 ir ypač jo vedamąjį straipsnį XX a. pradžioje detaliai analizavo lenkų socialistas V. Kulčyckis¹⁸⁷.

Įvardiniame straipsnyje pasisakoma už "Związek Robotniczy" įėjimą į RSDDP ir polemizuojama su Lietuvos Socialdemokratija. Straipsnyje pasisakoma ne tik prieš Lietuvos atsiskyrimą nuo Rusijos, bet ir prieš Rusijos centralistinės santvarkos pertvarkymą į federacinę. Pasisakoma už bendravalstybinę konstituciją su centrinium parlamentu, tačiau nepriimtina laikoma tai, kad Lietuva, Lenkija ir kitos Rusijos valstybės dalys, kaip federacinės valstybės atskiros dalys turėtų dar savo parlamentus¹⁸⁸. Toliau nurodoma, kad federacija gali būti tik tarp kraštų, o ne tarp tautybių, kadangi įvairių tautybių žmonės pastoviai tarpusavyje maišosi. Straipsnyje pasisakoma prieš federacijos principą visame pasaulyje, teigiant, kad federacijos principas yra nacionalinės nesantaikos šaltinis. Straipsnyje JAV, Šveicarija, Austrija valstybinės santvarkos požiūriu sustatytos į vieną eilę. Toliau "Przegląd Robotniczy" Nr. 3 teigė: "Tautybių ir federacijos klausimus paprastai kelia biurokratija ir valstiečiai. Buržuazija, kol dar yra silpna, tol jai reikalinga valdžios pagalba konkurencinėje kovoje su kitų valstybių buržuazija, garsiai šaukia apie tautines teises, apie tėvynę, o kai reikia save apsaugoti nuo turtuolių, gyvenančių

vienoje su ja valstybėje, laikosi už federacijos, kad, turėdama savo vietinę valdžią, saugiai jaustųsi savo kampe.

Valstiečiai, kurie visą gyvenimą praleidžia gimtajame kaime, užimti savo smulkiame ūkyje, nereikalaujančiame platesnių santykių, jai pritaria.

Visai kitaip elgiasi darbininkai. Negalėdami krašte, kur gimė, rasti uždarbio, jo ieškodami išsibarstė jie po visą pasaulį. Neturi jie savo tautos, krašto ir tėvynės. Viso pasaulio darbininkai yra jų broliai, viso pasaulio fabrikantai, taigi ir kilę su jais iš vieno krašto ir kalbantys viena su jais kalba, yra jų priešai, nes išnaudoja juos, nes gyvena iš sunkaus, kruvino darbo. Buržuazija, o taip pat ir žmonės, sąmoningai ar nesąmoningai veikiantys jos naudai, dažnai susuka galvas darbininkams, taukšdami jiems apie tėvynę ar federaciją tam, kad atitrauktų jų dėmesį nuo išnaudojimo ir skurdo, kurį kenčia.

Aukštesnio uždarbio, trumpesnio darbo, laisvės - štai ko visų pirma reikia darbininkams. O ar federacija jiems tai duoda ten, kur ji yra? Anaiptol. Austrijoje darbininkai miršta iš bado. Vien tik Galicijoje kasmet bado mirtimi miršta 30.000 įvairių vargšų. Laisvė ten ne didesnė negu kitose valstybėse.

... Kažkas panašaus vyksta garsiojoje Amerikoje. Ten šimtai tūkstančių darbininkų vaikšto be darbo"¹⁸⁹.

Toliau straipsnyje teigiama, kad augant pramonei didės valstybinė centralizacija. Apie šio proceso pasekmes rašoma taip: "Netoli jau tas laikas, kai visos šiuolaikinės federacinės valstybės pavirs į valstybes su viena valstybine valdžia ir viena valstybine kalba kaip Anglija ir Italija.

Tai bus naudinga ir darbininkams, kadangi jie turės reikalą ne su daugeliu įvairių valdžių, bet su viena. Tuo lengviau, vadinasi, galės iškovoti reikalingas jiems teises, kurios iš karto bus išleidžiamos visai valstybei, kas yra naudinga darbininkams, paprastai neturintiems pastovios gyvenamos vietos. Tačiau ne tik šiuos pranašumus darbininkams atneša centralizacija. Tas pats pramonės vystymasis, kuris niveliuoja tautinius skirtumus, jungia kraštus ir tautas į dideles valstybes, prives prie žlugimo ir dabartinę kapitalistinę tvarką"¹⁹⁰.

Toliau įvardiniame straipsnyje teigiama, kad socialinės revoliucijos sprogdimas lems revoliucinę darbininkų valdžią, kuri įves naują socialistinę tvarką. Apie tai rašoma: "Tokios tvarkos įvedimas egzistuojant federacijai būtų labai sunkus. Jos išankstinė centralizacija labai palengvins mūsų draugų ateitį. Gerai tai supranta mūsų draugai užsienyje. Jokia iš užsienio darbininkų partijų nereikalauja federacijos..."

Kokia nesąmoninga atrodo šalia visų šių duomenų net pati mintis apie Rusijos-Lietuvos (rusko-litewskiej) federaciją! Jau nuo seno Lietuvoje kaip ir visuose kituose kraštuose gyvena įvairios tautos: lenkai, rusai, vokiečiai, žydai sudaro miestų gyventojų daugumą, lietuviai gi gyvena tik kaimuose. Kalba jie ne viena kalba, bet įvairiomis tarmėmis taip, kad dažnai vieno pavieto gyventojai tik labai sunkiai gali suprasti savo gentainius iš kito pavieto. Lietuvių literatūra neegzistuoja. Spauda išvystyta labai silpnai. Iš keliolikos laikraščių, išeinančių keliomis lietuvių tarmėmis, daugumą jų išleidžia priešiški darbininkams kunigai. Lietuvių kaimiečiai dažniausiai yra žemės ūkininkai. Turi po vieną ar keletą samdinių, kuriuos išnaudoja dar labiau nei pas mus miestuose meistras savo mokinius. Tik jie vieni dabar lietuvių tautybės atstovai. Tik jie, kaip ir kitų valstybių smulkūs savininkai, gali reikalauti federacijos. Jeigu tačiau būtų sukurtas Lietuvos parlamentas (parlament litewski), o valdžia atsidurtų jų rankose, nedaug iš to laimėtumėm. Kitos tautos išskyrus lietuvių kentėtų priespaudą kaip ir dabar; juk žinoma su kokia neapykanta lietuviai žiūri į lenkus ir žydus, konkurencija su kuriais jiems atneša daug nuostolių"¹⁹¹.

Toliau straipsnyje teigiama, kad kapitalizmas, nuskurdindamas smulkus kaimo savininkus - lietuvių valstiečius, - kaimė stambesnę nuosavybę palieka daugiausia lenkams, o liaudį verčia eiti į miestus, kur ji pamažu savo lietuvių kalbą praranda. Rašoma: "... Lietuvių tautybė nyksta. Kartu su tuo vystosi ir stiprėja darbininkų klasės sąmoningumas ir solidarumas. Ji Lietuvoje, kaip visur, turi savo atskirus klasinius interesus. Neturi ji nieko bendro su tautybių ir federacijos klausimu"¹⁹².

Pasirėmus tokiems argumentais buvo daroma išvada: "Taigi "Lietuvos Socialinė Demokratija", reikalaujanti

Rusijos-Lietuvos federacijos, tuo įrodo, kad atstovauja smulkiųjų savininkų interesus ir yra, vadinasi, liaudies smulkiaburžuazinė partija, bet ne darbininkų; jos dienos yra suskaitytos, kaip ir smulkiųjų savininkų lietuvių. Tokios partijos eilėse, draugai, mums ne vieta! Pats gyvenimas rodo mums, kad mums yra būtina prisijungti prie Rusijos Socialdemokratų Darbininkų partijos"¹⁹³. Tame pačiame "Przegląd Robotniczy" Nr. 3 buvo straipsnis apie JAV¹⁹⁴. Jame daugelis JAV visuomeninio gyvenimo neigiamų pusių buvo aiškinama tuo, jog toje valstybėje yra federalinė santvarka¹⁹⁵.

Galime daryti išvadą, kad "Przegląd Robotniczy" Nr. 3, ypač vedamojo straipsnio turinys buvo rugpjūčio-rugsėjo diskusijų atspindys ir jų tęsinys, norėta naujų argumentų pagalba įtikinti darbininkus A. Domaševičiaus politinės platformos žalingumu. "Przegląd Robotniczy" Nr. 3 turinys patvirtina, kad RSDDP šalininkai puolė pačią Lietuvos valstybingumo idėją, tai yra kovojo prieš Lietuvos išskyrimą į atskirą valstybę bet kokia forma. Rugpjūčio 23 d. susirinkime "Cyranek" nelabai suprato L. Goldmano ir A. Domaševičiaus kalbas dėl jų "mandrumo", tačiau suprato, kad buvo ginčijamasi apie kažkokias užsienietiškas programas. Matyt, A. Domaševičius su L. Goldmanu ginčijosi ne tik dėl Lietuvos politinių reikalų, bet ir apskritai dėl nacionalinių santykių raidos visame pasaulyje, galbūt ir dėl užsienio socialdemokratų pažiūrų nacionaliniu klausimu. Ar ne dėl to "Przegląd Robotniczy" Nr. 3 siekta pateikti argumentus prieš pačią federacijos idėją, akcentuota, jog nė viena užsienio darbininkų partija nereikalauja federacijos, teigiama apie kalbų susiliejamą visame pasaulyje?

A. Domaševičius L. Goldmaną už jo dėstytas pažiūras rugpjūčio 23 d. pavadino kvailiu. Mokliškai įvertinti "Przegląd Robotniczy" Nr. 3 turinį bene pirmasis bandė L. Kulčyckis. Jis įvadinio straipsnio išvadas laikė ne tik klaidingomis, bet ir kenksmingomis, o straipsnį apie JAV pavadino keistu ("dziwaczny"). Įvadinį straipsnį L. Kulčyckis apibūdino kaip naivų ir įdomų kritinės minties visiško sunykimo pavyzdį. Jis pastebėjo įdomų "Przegląd Robotniczy" Nr. 3 autorių bruožą: teisingą doktriną suprasti per daug

supaprastintai ir pasitenkinti bendromis frazėmis, o ne vadovaujantis ja pastoviai analizuoti padėtį¹⁹⁶.

Skaitant A. Domaševičiaus oponentų mintis, kyla klausimas, iš kur atsirado tokie mąstytojai? Iš "Cyraneko" parodymų jie yra žinomi. Tai broliai Leonas ir Michailas Goldmanai, tiesiogiai susiję su Bundu¹⁹⁷, o taip pat M. Kozlovskis, M. Tomaševičius, V. Vasilevskis. Pastarasis buvo kilęs iš Ašmenos apskrities Subotnikų (Subatnikų) valsčiaus valstiečių¹⁹⁸. Jo tautinės priklausomybės nustatyti nepavyko. Patikrinus M. Kozlovskio, gimusio dvarininkų šeimoje Vilniaus mieste, ir M. Tomaševičiaus, gimusio valstiečių šeimoje Trakų apskrities Vievio valsčiuje, duomenis, krito į akis vienas sutapimas. Kaltinamieji, užpildydami tardymo apklausos lape biografinius duomenis, į 5 punktą "tautybė" ("народность") užrašė "lenkas"¹⁹⁹. Kadangi kaltinamųjų parodymais nebuvo pasitikima, tai prie bylos buvo pridėdama Vilniaus GŽV viršininko pažyma su tiksliais kiekvieno kaltinamojo duomenimis. Šiose pažymose buvo nurodyta tokia kaltinamųjų tautybė: M. Tomaševičius - baltarusis, M. Kozlovskis - lietuvis²⁰⁰. Taigi, kaltinamieji įrašė ne tokią tautybę, kaip nurodyta žandarų valdybos pažymose. Iš kur toks duomenų nesutapimas. Matyt, buvo taip. Vilniaus GŽV viršininko pažymose, nurodant gimimo datą ir kitus biografinius duomenis buvo remiamasi pirminiais šaltiniais, kuriuose vaiko tautybė fiksuota pagal tėvus. Suaugę jie patys apsisprendavo dėl savo tautybės. Todėl, suprantama, apsisprendę lenkais, šią tautybę ir fiksavo parodymuose.

Galima daryti išvadą, kad "Związek Robotniczy" funkcionieriai buvo kilę iš tų Vilniaus regiono ir vakarinės Baltarusijos dalies gyventojų etninio substrato, kuriame XIX a. II pusėje vyko intensyvūs asimiliaciniai procesai²⁰¹. Kaip vienas iš šių procesų rezultatų buvo kosmopolitinės sąmonės formavimasis²⁰². Ryškiausia tokio politinio mąstymo išraiška - "Przegląd Robotniczy" Nr. 3.

Asimiliaciniai procesai, etninė situacija XIX a. pabaigos Vilniuje sąlygojo ir jo darbininkų tautinį apsisprendimą bei politinį mąstymą. Batsiuvių kasos kasininko Antano Cibulskio parodymų 5 punkte buvo užrašyta: "Lietuvis, bet

galbūt ir lenkas"²⁰³. Vadinasi, 24 metų žmogus, kilęs iš Vilniaus miestiečių, dėl savo tautybės dar abejojo.

Jonas Janulevičius, duodamas parodymus rašėsi "lietuviu", o jo sesuo, siuvėja Sofja, gimusi Bezdonyse, jau rašėsi "lenke"²⁰⁴.

Iš aukščiau pateiktos medžiagos nematyti, kad LSDP įtakos sferos darbininkai 1898 m. būtų tvirtai nusistatę kovoti už Lietuvos valstybingumą. Lietuvos valstybingumo idėja iš darbininkų judėjimo neišaugo, ją bandė propaguoti A. Domaševičius. Dėl Lietuvos valstybingumo daugelis darbininkų svyravo. Tai galima būtų pasakyti ir apie lietuvius Joną Janulevičių, Boleslavą Mešką.

Darbininkų sprendimai valstybingumo ir partinės orientacijos klausimais galėjo keistis net per dieną. Tai rodo 1898 m. rugpjūčio 16 ir 23 d. darbininkų "parlamento" aprašymas. Dar kartą paskaitykime rugpjūčio 16 d. susirinkimo aprašymą. Susirinkę darbininkai pasisakė už išėjimą iš "Lietuvos partijos", tačiau galų gale "visi" sutiko su F. Karčmarčiku, išgėrė degtinę ir išsivaikščiojo. Susidaro įspūdis, kad darbininkai nustojo ginčytis su F. Karčmarčiku pamatę, jog ginčui užsitęsęs reiks ilgai laukti degtinės, kurią F. Karčmarčikas apdairiai paliko pabaigai.

LSDP įtakos sferoje 1898 m. buvo tik vienas darbininkas, 1863 m. sukilimo dalyvis. Tai "senis" S. Viniarskis, jaunystėj dalyvavęs "maište", išsiųstas į Sibirą, iš kur sugrįžo į Vilnių. Jis dirbo kartu su B. Meška toje pačioje odos įmonėje. B. Meška jį įtraukė į odininkų kasą, tačiau S. Viniarskis aktyvumo nerodė. Kada "Cyranek" sutikdavo S. Viniarskį gatvėje, tai jis pastoviai būdavo girtas. Kada "Cyranek" ir B. Meška jį sutikę kviesdavo užėiti pas B. Mešką, tai S. Viniarskis paprastai kalbėdavo: "bus pas jus degtinės, tai ateisiu"²⁰⁵. Žandarų papulkininkis Dubeltas buvo S. Viniarskį suėmęs, tačiau 56 metų "nusikaltėlių" paleido, įsitikinęs, kad S. Viniarskis lankė kai kuriuos darbininkų susirinkimus tik dėl išgėrimo²⁰⁶.

Prisiminkime ir kitą įdomų faktą. Rugpjūčio 25 d. susirinkime M. Goldmanas "Cyranekui" ir B. Meškai pasakė, kad jei jie ir prisidėtų prie "Rusijos partijos", tai iš to naudos būtų mažai, o jei prisidėtų J. Janulevičius, paskui jį nueitų visi. Aukščiau aprašyti faktai, o tokio pobūdžio faktų galima

pateikti ir daugiau, atspindi ne klasinę, o partikuliarinę darbininkų sąmonę, kuri savo prigimtimi yra nepolitinė. Partikuliarinės sąmonės tipui mikrogrupinių vertybių reikšmė žymiai svarbesnė už bendranacionalines vertybes.

Nors XIX a. pab. - XX a. pradžioje cechai Vilniuje buvo panaikinti²⁰⁷, tačiau dešimtmečiais ar net šimtmečiais formuotos cechų darbininkų tradicijos negalėjo taip lengvai išnykti iš amatų darbininkų sąmonės²⁰⁸. Nors LSDP įkūrėjai tiesiogiai į Lietuvą projektavo Vakarų Europos socialdemokratų koncepcijas²⁰⁹, tačiau realiai Vilniaus darbininkų sąmonė pagal savo tipą buvo labiau panaši į ankstyvasias Vakarų Europos darbininkų masinės sąmonės formas. Vilniuje XIX a. pabaigoje darbininkų tarpe tam tikrais aspektais vyko panašūs procesai į tuos, kurie Prancūzijoje vyko XVIII a. pabaigoje - XIX a. I pusėje²¹⁰. Pirmieji prie realaus Vilniaus darbininkų mentaliteto prisitaikė Vilniaus žydų socialdemokratai. Iš vietinių sąlygų išaugusi taktika, kurią apibendrino 1894 m. A. Kremeris rankraštiniėje brošiūroje "Aplie agitaciją" padarė didelę įtaką visam Rusijos socialdemokratų ir darbininkų judėjimui.

Nors A. Domaševičius ir A. Moravskis, pradėję veikti tarp Vilniaus darbininkų, bandė iš karto telkti darbininkus, keldami konkrečius politinius lozungus, reikalaudami Lietuvos valstybingumo, tačiau bandymų ir nesėkmių keliu galų gale priėjo prie panašios taktikos kaip ir Vilniaus žydų socialdemokratai. Po viso to Lietuvos Socialdemokratijos organizacinė struktūra tapo panaši į Vilniaus žydų socialdemokratų organizacinę struktūrą. Šioms struktūroms buvo bendra tai, kad darbininkų kasos buvo atskirtos nuo partinės organizacijos, tačiau per savo patikimus asmenis socialdemokratai užsitikrindavo įtaką kasoms ir platesnėms darbininkų masėms. Lietuvos Socialdemokratijos politinį veidą 1898 m. iš esmės lėmė tik A. Domaševičius ir keletas patikimesnių asmenų, jų tarpe veikliausi darbininkų agitatoriai, verbavę naujus narius į kasas. Būtent šios nedidelės grupelės, t.y. partinės organizacijos, dėka buvo koordinuojamas kasų darbas, surenkamos lėšos, išnuomojami konspiraciniai butai, juose organizuojami propagandos ir švietimo užsiėmimai, darbininkai aprūpinami legalia ir nelegalia spauda. Į šį mikropasaulį su savo vertybių

sistema pavyko įtraukti būtent amatų darbininkus, nes jie, įsigydami specialybę, pereidavo amatų mokinio etapą, įgydami mokymosi įgūdžių ir siekė toliau lavintis. Ši poreikį buvo galima patenkinti nelegaliuose švietimo rateliuose. Lietuvos Socialdemokratijos partinė organizacija rūpinosi ir kitomis funkcijomis - spaudos, atsisaukimų leidimu, politkalinių šelpimu, darbininkų streikų organizavimu.

Didžiulė A. Domaševičiaus įtaka darbininkams pasireiškė ne todėl, kad darbininkai labiausiai pritarė Lietuvos valstybingumo idėjai, o todėl, kad A. Domaševičius geriausiai prisitaikė prie Vilniaus amatų darbininkų mentaliteto ir kasdieninio gyvenimo interesų. Prancūzijoje XIX a. I pusėje manufaktūrų ir amatų darbininkų organizacijos savo vidine struktūra, papročiais ir dvasia priminė ar net kopijavo ankstesnes pameistrių sąjungas - kompanjonažus (compagnonnage). Įdomu būtų panašiais aspektais detaliau panagrinėti LSDP įtakos sferos darbininkų organizaciją. Šie klausimai reikalauja gilesnio tyrinėjimo, todėl apsistokime ties artimesniu mūsų temai klausimu - "Lietuvos" samprata Vilniaus socialdemokratų ir darbininkų tarpe.

"Związek Robotniczy" programos apybraižoje Lietuvos vardas paminėtas keletą kartų, tačiau "Lietuva" tame kontekste vartota tik kaip tam tikras lokalinis pavadinimas²¹¹. Kadangi "Przegląd Robotniczy" Nr. 2 ir jame paskelbtoje programos apybraižoje "Lietuvos" vardo organizacijos pavadinime nėra, matyt, "Lietuva" pavadinime atsirado tik "Przegląd Robotniczy" Nr. 3²¹².

"Cyranek", aptardamas "Związek Robotniczy" politinį veidą, rašė, kad ši organizacija solidari su Rusijos Socialdemokratų partija. Pasak "Cyraneko", "Lietuva" prie pavadinimo nustato tik tai, kad ratelis veikia Lietuvoje, tačiau kokių nors atskirų uždavinių Lietuvai "Darbininkų Sąjunga" sau neiškėlia²¹³. Tai, "Cyraneko" nuomone, buvo pagrindinis skirtumas nuo LSDP, kuri siekė naujos valstybės Lietuvai ir pasisakė už federaciją²¹⁴. L. Goldmanas ir jo šalininkai teigė, kad jų partija turi didesnę reikšmę už LSDP, nes jie solidarūs su visais socialdemokratais ir partija vienu metu gali veikti visose vietose. O "Lietuvos partija" gali veikti tik Lietuvoje, dėl ko nepajėgi įvykdyti perversmo²¹⁵.

Lietuvos Socialdemokratijos iniciatoriai A. Domaševičius ir A. Moravskis Lietuvą suprato modernią nacionaline prasme, tai yra kaip kraštą, apimančią visas lietuvių etnines žemes, įskaitydami asimiliuotus XIX a. pakraščius. Į tokia "Lietuvos" sampratą pakliuvo lietuvių etninės žemės ne tik Rusijos imperijoje, bet ir Prūsijoje²¹⁶.

"Związek Robotniczy" funcionierių galvose "Lietuvos" samprata buvo kitokia. Kai kurie tyrinėtojai mano, kad Lietuvos ir Baltarusijos darbininkų tarpe pavadinimas "Lietuva" buvo vartojamas siekiant apibūdinti tradicinę istorinę Lietuvos teritoriją, apėmusią ir didelę dalį Baltarusijos²¹⁷. Taigi, "Lietuvos" suvokimas tarp Lietuvos ir Baltarusijos darbininkų tapatinamas su tradicine bajoriška Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorine samprata. Tai kelia abejonių. Žinoma, nereikia atmesti tradicinės istorinės "Lietuvos" sampratos, tačiau reiktų atsizvelgti ir į XIX amžiaus realijas. Štai pvz., po 1863 m. sukilimo carinė valdžia Lenkijos Karalystę pavadino Pavyslio kraštu, tačiau XIX amžiaus sąlygomis gimusi "Lenkijos Karalystės" sąvoka politinėje sąmonėje išliko ir net buvo sukurta Lenkijos Karalystės Socialdemokratija. Nors carinės Rusijos administracinės-teritorinės sienos Šiaurės vakarų krašte nustatytos dirbtinai, tačiau šis administracinis valdymas žymiai veikė naujų ekonominių ir kultūrinių ryšių formavimą²¹⁸.

Nereikia pamiršti, primena Baltarusijos istorikas V. Krutalevičius, kad Vilniaus, Kauno ir Gardino gubernijos sudarė vieną generalgubernaratorystę. Dėl to XIX amžiuje šios gubernijos net buvo vadinamos "литовскими"²¹⁹. Vadinas, į taip suprastą "Lietuvą" pakliuvo Gardino gubernija (su nežymiu lietuviškai kalbančių procentu), tuo tarpu Suvalkų gubernija, kurioje lietuviai sudarė daugiau kaip pusę gyventojų, priklausė jau Kongresinei Lenkijai. Nemažai lėmė ir Baltarusijos vakarinės pusės ekonominė gravitacija į Vilnių. Vilnius kaip vienas svarbiausių Šiaurės vakarų krašto miestų savo ekonomine ir kultūrine - religine įtaka apėmė ir žymią Baltarusijos dalį.

XIX amžiaus II pusėje Vilniaus miesto gyventojų skaičius išaugo daugiau negu dvigubai, tačiau tas išaugimas įvyko ne dėl lietuvių valstiečių, o daugiau dėl Baltarusijos vakarinės

dalies miestų ir miestelių gyventojų veržimosi į senąją Lietuvos sostinę²²⁰. Taip formavosi ir pramoniniai Vilniaus palydovai Naujoji Vilnia, Grigiškės, Lentvaris. Iš imperijos centro reguliuojama ekonominė (pramoninė) krašto raida ir apskritai nepalanki lietuviams carizmo politika, vykdoma užgrobtose lietuvių žemėse, lėmė tai, kad naujosios infrastruktūros formavosi ne itin naudingai lietuvių nacionalinių interesų požiūriu.

Kadangi Vilnius buvo lietuvių, baltarusių, žydų politinės minties centras, čia kirtosi lenkų ir rusų politinės minties įtakos sferos, tai ir su Vilniumi susijusio regioninio apibrėžimo sąvokos buvo interpretuojamos nevienodai, pagal vienos ar kitos politinės srovės interesus. Pravartu prisiminti, kad po 1918-1920 m. įvykių atsirado nauji Vilnių apėmę regioniniai apibrėžimai: Vilniaus kraštas, Vidurio Lietuva (Litwa Srodkowa), Vakarų Baltarusija (Западная Белоруссия). Šie apibrėžimai turėjo konkrečias politines-teritorines prasmes, kurias siekta pagrįsti ne tik pasaulinio karo pasekmėmis.

J. Pilsudskis savo laiške lenkų socialistui L. Vasilevskiui 1899 m. lapkričio 19 d. (n. st.) Lietuvą skyrė į "tikrąją" (rodzonna Litwa) ir lenkiškai-baltarusišką (polsko-białoruską)²²¹. "Tikrąją" Lietuvą J. Pilsudskis laikė teritorija, kurioje XIX a. pab. vyravo lietuvių kalba. Tokiu būdu, pagal J. Pilsudskį, Vilnius (kaip lenkiška "placuwka") į "tikrąją" Lietuvą jau netėjo. Motyvuodamas tokį Lietuvos skirstymą, kuris atsispindėjo jau LSP IV suvažiavimo nutarimuose, J. Pilsudskis minėtame laiške L. Vasilevskiui aiškino, kad tokiu būdu lenkų socialistai parodė, jog jie neturi grobikiškų kėslų ir kartu parodė LSDP įžulumo perteklių²²².

1899 m. lenkų socialistai tikėjosi susijungti su LSDP, faktiškai ją "įsiurbti" į LSP. Todėl J. Pilsudskis 1899 m. lapkričio 19 d. laiške rekomendavo L. Vasilevskiui, rašančiam specialią brošiūrą, Lietuvos sąvoką traktuoti tradicine istorine prasme. J. Pilsudskis nurodė, kad LSDP kritiškai žiūri į lenkų socialistų siūlytą "Lietuvos padalijimą". "Dabar mums polemika (su LSDP - A. V.) nereikalinga, kadangi esame gerame kelyje į L.S.D. įsiurbimą" - rašė J. Pilsudskis²²³. Tai būdingas atvejis, kai konkreti politinė

situacija galėjo lemti Lietuvos sąvokos prasmės interpretaciją.

Politiniai nesutarimai tarp A. Moravskio - A. Domaševičiaus ir J. Pilsudskio grupės Vilniuje išryškėjo jau 1894 m., tačiau šie nesutarimai neiškilo į viešumą. 1898 m. LSDP ir LSP nesutarimai išplaukė į paviršių, atsispindėjo net ir Europos socialdemokratų spaudoje. Akstiną tam davė LSP IV suvažiavimo nutarimai, kuriuose paliesti ir Lietuvos reikalai.

Priimant LSP IV suvažiavimo nutarimus daug lėmė J. Pilsudskio pozicija. Anot J. Pilsudskio, visos LSDP grupės, veikiančios lenkų kalba, turėjo pakliūti į LSP jurisdikciją. Jeigu LSDP su tuo nesutiktų, tada J. Pilsudskis siūlė "Przedswit" puslapiuose pradėti oficialiai kovą prieš LSDP, kad būtų galima ją sukompromituoti. Konkrečiai J. Pilsudskis siūlė LSDP kompromituojantį straipsnį parašyti "Przedswit" redaktoriui V. Jodko-Narkevičiui. Taip pat J. Pilsudskis siūlė pradėti konkurencinę kovą vietoje (Vilniuje) ir tokiu būdu išstumti LSDP iš lenkiškai kalbančios sferos. Tokį veikimo planą prieš LSDP J. Pilsudskis išdėstė dar 1896 m. rudenį-žiema, susirašinėdamas su kitais lenkų socialistais²²⁴. Klausimo dėl pozicijos LSDP atžvilgiu galutinį sprendimą buvo nuspręsta atidėti iki LSP IV suvažiavimo. Jis įvyko tik 1897 m. lapkritį, o suvažiavimo nutarimai buvo paskelbti 1898 m. vasario mėn. "Robotnik" Nr. 26 ir kovo mėn. "Przedswit" Nr. 3²²⁵. "Suvažiavimas nepripažįsta tos "Lietuvos Socialdemokratijos" egzistavimo prasmingumo ir įpareigoja C.V.K. (Centro Vykdomąjį Komitetą) dėti daugiau pastangų tam, kad sužadintų tarp to proletariato politinę sąmonę ir įtrauktų ją į LSP organizacijos ribas" - rašoma suvažiavimo nutarime²²⁶.

Taigi, lenkų socialistams "varpininkai" ir "tikrų" lietuvių nacionalinis judėjimas gresmės nekėlė, jie netgi skatino šį judėjimą kaip potencialų sąjungininką kovoje prieš bendrą priešą. O Lietuvos Socialdemokratija, siekusi integruoti mišriakalbį Vilniaus proletariata, lenkų socialistams ir ypač J. Pilsudskiui kėlė susirūpinimą. Juk Vilniaus darbininkų tarpe Lietuvos Socialdemokratija buvo įtakingesnė už Lenkijos Socialistų partiją. Ne be reikalo LSP IV suvažiavimas pasisakė už partinio darbo sustiprinimą tarp Vilniaus

darbininkų. "Varpininkai" su savo ideologija buvo nepajėgūs jų integruoti, o LSDP tam turėjo žymiai daugiau šansų.

1898 m. "Przedswit" Nr. 8 pasirodė didelės apimties V. Jodko-Narkevičiaus straipsnis "Darbininkų judėjimas Lietuvoje" ²²⁷. Jame su simpatija buvo rašoma apie lietuvių nacionalinį judėjimą, palaikomas lietuvių darbas žadinant tautą. Nurodoma, kad ir lenkai, ir lietuviai kenčia nuo Rusijos, todėl šių tautų politinių interesų bendrumas prives prie abipusio sutarimo. Kartu straipsnyje iškeltas klausimas: kodėl šalia atskiros lietuvių socialistinės arba tik demokratinės partijos turi būti dar ir LSDP, kalbanti lenkiškai? V. Jodko-Narkevičius, kaip jau buvo priimta lenkų socialistų tarpe, apkaltino Lietuvos Sąjūdį "tuteišišku", parapijiniu užsisiklindimu, politiniu atsilikimu ir reacingumu.

Neužilgo po V. Jodko-Narkevičiaus straipsnio pasirodymo, 1898 m. rugsėjo 6 d. (n. st.) Vokietijos SDP organas "Vorwärts" pranešė, kad redakcija gavo "Atvirą laišką Lenkijos Socialistų partijai", kurį Lietuvos darbininkų ir darbininkų vardu parašė LSDP. Dėl vietos stokos ir laiško ilgumo laikraštyje buvo paskelbtas sutrumpintas laiško tekstas ²²⁸. Laiške LSP buvo kaltinama tuo, kad kišasi į Lietuvos darbininkų reikalus. Buvo tvirtinama, kad LSP pozicija Lietuvos Sąjūdžio atžvilgiu nesuderinama su tarptautinės socialdemokratijos principais. Lenkų socialistai buvo raginami baigti kovą prieš LSDP.

"Atvirą laišką Lenkijos Socialistų partijai" "Vorwärts" palydėjo tokiu komentaru: "Norime tikėtis, kad mūsų lenkų ir lietuvių draugai Rusijoje kuo greičiau pasieks brolišką sutarimą, tai atitinka abiejų pusių judėjimo interesus" ²²⁹. Toks komentaras iš esmės buvo labiau naudingas LSDP nei LSP, kuri apskritai bandė nepripažinti LSDP egzistavimo prasmingumo.

1898 m. spalio 1 d. (n. st.) "Vorwärts" išspausdino lenkų socialistų leidinio "Swiatlo" redakcijos vardu pasirašytą rašinį, kuriame bandyta atsakyti į "Atvirą laišką Lenkijos Socialistų partijai" ²³⁰. "Swiatlo" redakcija savo atsakyme iš esmės pakartojo ankstesnę lenkų socialistų poziciją LSDP atžvilgiu. Buvo pripažinta, kad tarp Lietuvos dirbančiųjų klasių lenkiška sąmonė ir apskritai politinė sąmonė yra

mažai išvystyta. Lietuvos Socialdemokratijos egzistavimas vaizduojamas kaip to politinio atsilikimo požymis. "Swiatlo" redakcijos atsakyme lenkiškai kalbantys darbininkai laikomi LSP įtakos sfera. Prasminga, jų nuomone, būtų sukurti tokią lietuvišką socialistinę organizaciją, kuri apimtų tik "tikrus" lietuvius ir kartu su lenkų socialistais kovotų prieš bendrą priešą²³¹.

Sprendžiant iš reakcijos į LSDP "Atvirą laišką Lenkijos Socialistų partijai", lenkų socialistai buvo sunerimę dėl to, kad LSDP "išplaukė į tarptautinius vandenis", t.y. publikavosi įtakingame vokiečių socialdemokratų laikraštyje. Europos, pirmiausia, vokiečių skaitytojams LSP buvo parodyta nepalankioje šviesoje.

Reikia pažymėti, kad tam tikra LSP kompromitacija Europos socialistinėje spaudoje buvo suinteresuoti rusų socialdemokratai emigracijoje. Dar 1898 m. kovo-balandžio mėn., atvykus G. Plechanovui į Ciurichą, "Darbo išvadavimo" grupės nariai pasitarimo metu svarstė kaip reaguoti į LSP IV suvažiavimo rezoliucijas, kuriose tiesiogiai buvo paliesti rusų socialdemokratų interesai. Tuo metu "Darbo išvadavimo" grupės nariai jau buvo gavę iš Minsko A. Kremerio išsiųstą šifruotą pranešimą apie Rusijos socialdemokratų steigiamąjį suvažiavimą. Rusų socialdemokratai buvo prašomi atstovauti naujai partijai užsienyje, tačiau buvo įspėti neskelbti apie Rusijos socialdemokratų partijos įkūrimą, kol nebus išleistas partijos manifestas. Ciuriche rusų socialdemokratai nutarė paruošti straipsnį apie Rusijos socialdemokratų partijos įkūrimą, o jame tarp kitko pažymėti antidemokratinis ir antisocialdemokratinis lenkų socialistų taktikos bruožus. "Darbo išvadavimo" grupės nariai nutarė, kad agresyviai polemiskai pulti LSP netinka, geriau tegu tai padaro lietuviai (LSDP) ir žydai (Bundas), kuriuos tiesiogiai atakavo LSP²³².

Rusų socialdemokratai emigracijoje įgyvendino šį planą. V. Buchholcas padėjo A. Moravskui užmegzti ryšius su Vokietijos SDP vadovais ir "Vorwärts" redakcija²³³. "Vorwärts" pasirodęs LSDP protestas prieš LSP atitiko "Darbo išvadavimo" grupės narių sprendimą dėl reagavimo į LSP IV suvažiavimo nutarimus. "Atviro laiško Lenkijos socialistų partijai" tekstą persispausdino rusų revoliucinė spauda²³⁴.

Atrodo, kad LSDP protestą prieš LSP parašė A. Moravskis, inspiruotas "Darbo išvadavimo" grupės narių. LSDP protestas prieš LSP pasirodė 1898 m. rugsėjo mėnesį, tai yra jau po to, kai Rusijoje buvo išspausdintas "RSDDP manifestas" ir Europos spauda informavo apie RSDDP įkūrimą. A. Moravskis sugebėjo pasinaudoti nesutarimais tarp rusų socialdemokratų ir lenkų socialistų LSDP naudai. "Atviras laiškas Lenkijos socialistų partijai" gynė LSDP savarankiškumo idėją. A. Moravskio kovos už Lietuvos interesus vaizdas būtų nepilnas, jei neaptartume jo polemikos su "Przedswit" redakcija.

A. Moravskis, pasirašęs slapyvardžiu "Ob./ywatel/ Lietuvis", pasiuntė laišką į "Przedswit" redakciją, kuriame polemizavo su ja dėl padėties Lietuvoje nušvietimo. "Przedswit" Nr. 12 (1898) patalpino redakcijos kandių atsakymą į A. Moravskio laišką²³⁵. Į tai A. Moravskis sureagavo LSDP organe "Robotnik Litewski" Nr. 3 (1899) LSDP Užrubežinio Susivienijimo vardu parašytu paaiškinimu. Jame piktinamasi, jog "Przedswit" redakcija LSDP narius traktavo "kaip lenkus, pasivadinusius dėl kažkokios fantazijos lietuviais"²³⁶. Paaiškinime buvo nurodyta: "Nesame lenkai, nors kai kurie iš mūsų ir kalba lenkiškai. Meilė, pareigos jausmas, įpročiai, - vienu žodžiu viskas jungia mus su Lietuvos proletariatu, kurio labui ir su kuriuo dirbame ir norime dirbti. Lietuvių nutautinimas nenuėjo taip toli, kad jaustumėmės lenkais; tai apsiribojo tik išore, t.y. kalbos perėmimu tik tarp palyginus negausių lietuvių sluoksnių. Nieko stebėtino, kad savo veikloje esame priversti dažnai vartoti lenkų kalbą"²³⁷. Paaiškinimo gale buvo nusistebėta "Przedswit" redakcijos kandių pašiepiamu tonu. "Ar meilė, kurią jaučiame savo proletariatui, atsidavimas jam ir darbas tarp jo yra dalykai verti šaipymosi ir įžeidinėjimų? Manome, kad panaši taktika, neminint jos visiško neracionalumo, negali privesti prie taip geidžiamo mums visiems lenkų-lietuvių solidarumo" - rašoma pabaigoje²³⁸. Taigi, LSDP, siekusi integruoti mišriakalbį Lietuvos proletariatą, savo ideologo lūpomis pasisakė už lietuvių ir lenkų solidarumą, tačiau šį solidarumą įsivaizdavo ne taip, kaip J. Pilsudskis ar V. Jodko-Narkevičius.

Lenkų socialistai savo spaudoje aikščiojo: kaip lenkiškai kalbantys darbininkai gali priklausyti LSDP? Tuo tarpu LSP IV suvažiavimo nutarime dėl Bundo pripažinta, jog Bundo organizacinis ir programinis separatizmas yra kenksmingas, nes žydų proletariatas gali turėti uždavinius, tik bendrus su lenkų ir lietuvių proletariatu²³⁹. Komentuodama LSP IV suvažiavimo nutarimus, lenkų tyrinėtoja V. Naidus (V. Najdus) pažymi: LSP, skelbdama, kad vadovaujasi darbininkų klasiniais interesais, pasisakė už lietuvių socialistinio judėjimo organizavimą pagal nacionalinį-kalbinį principą, tuo tarpu žydams tokį principą jau neigė²⁴⁰. Tokiu būdu, pastebi V. Naidus, LSP sau naudingą būdu sujungė du priešingus organizacinius principus: nacionalinį ir teritorinį²⁴¹. Į keistą LSP poziciją, tariamai grįstą geranoriškais principais Lietuvos atžvilgiu, jau 1898 m. viešai spaudoje atkreipė dėmesį LSDP. Iš tikrųjų, LSP pozicija, ypač kaltinimas, kam LSDP savo propagandoje ir agitacijoje vartoja ne vien lietuvių, o ir lenkų kalbą, buvo labai keistas. Jau minėtame LSDP "Atvirame laiške Lenkijos Socialistų partijai" buvo pažymėta, kad šis kaltinimas "yra tuo labiau keistas, kadangi ji pati (LSP - A. V.) išleidžia arba stengiasi išleisti agitacinę literatūrą vokiečių, baltarusių ir žydų darbininkams Lenkijoje"²⁴². Kodėl LSP gali leisti agitacinę literatūrą keliomis kalbomis, o LSDP jau šito negali ir turi apsiriboti vien lietuvių kalba? Į tai LSP savo spaudoje nesugebėjo atsakyti.

LSDP įkūrėjai ir pagrindiniai ideologai A. Moravskis ir A. Domaševičius kovojo dėl modernaus Lietuvos valstybingumo, tačiau nemanė, kad reikia atsiriboti nuo ankstesnių kovos dėl Lietuvos laisvės tradicijų. 1898 m. pabaigoje buvo paruoštas specialus straipsnis dėl paminklo Muravjovui atidengimo Vilniuje²⁴³. Jame rašoma: "Muravjovas buvo persekiotoju Lietuvos bajorų, bet ne tų, kurie siurbia žmonių prakaitą, bet tų, kurie norėjo išliuosinti Lietuvą iš "namų nevalios". Taigi Muravjovas caro valdžios garbinamas yra ne už ką kitą, kaip tik už naikinimą mūsų šalies liuosybės ir uždėjimą ant mūsų nelaisvės pančių"²⁴⁴.

Būdinga, kad Lietuvos bajorų, dalyvavusių 1863 m. sukilime, politinių aspiracijų LSDP ideologai nesutapatino su Lenkijos bajorų aspiracijomis, nors jos išoriškai ir sutapo

- išsivaduoti iš Rusijos priespaudos. Tie sukilimai buvo nepakankamai paruošti. A. Moravskis dar 1896 m. parašytame rankraštyje kritiškai žiūrėjo į tuos praeities lenkų revoliucinius veikėjus, kurie tikėjosi nepatenkintos "liaudies" gaivališko sprogimo, o taip pat palankių aplinkybių, pagalbos iš užsienio. "Kai dėl mūsų, lietuvių, tai mes griešijome dvigubai. Tikėdamiesi palankių aplinkybių, mes priedo siekėme iškovoti sau laisvę svetimomis rankomis, t.y. laukėme savo išlaisvinimo iš lenkų pusės" - rašė A. Moravskis²⁴⁵.

LSDP ideologai savo kovą dėl Lietuvos laisvės siejo su Lietuvos bajorų kovos tradicijomis, tačiau į bajorų kovą žiūrėjo jau kaip į praeitą etapą. Minėtame straipsnyje dėl Muravjovo paminklo atidengimo buvo pažymėta: "Muravjovas sunaikino Lietuvos bajorus"²⁴⁶. Straipsnyje teigta: "Šiandien, kada mūsų ponai bajorai laišo kojas ir rankas mūsų prispaudėjams, kada jie tik pakampėse kur pasislėpę drįstą prieš caro činovnikus murmėti - stoja į kovą už šalies liuosybę žmonės su darbininkų luoma priešakyje"²⁴⁷. Vadinasi, LSD ideologų pažiūra į ankstesnę Lietuvos bajorų kovą ir naują kovos etapą tipologiškai buvo panaši į K. Markso ir F. Engelso poziciją Lenkijos nepriklausomybės klausimu. Kaip žinoma, marksizmo pradininkai rėmė lenkų šlėktos kovą už nepriklausomybę. Kada šlėktiškąjį išsivadavimo judėjimą rusai nuslopino ir prasidėjo darbininkų judėjimas, K. Marksas ir F. Engelsas Lenkijos nepriklausomybės atkūrimo idėjos neatsisakė, o pradėjo ją sieti su proletariato kova. Ypač aiškiai tokia pozicija buvo išreikšta F. Engelso pratarinėje lenkiškam 1892 m. "Komunistų partijos manifesto" leidimui. Šią pratarinę LSDP įkūrėjai gerai išstudijavo ir net panaudojo savo 1896 m. programoje vieną F. Engelso citatą: "Nuoširdus tarptautinis Europos nacijų bendravimas tegalimas su ta sąlyga, jeigu kiekviena šių nacijų yra visiškas šeimnininkas savo namuose"²⁴⁸. Taigi, LSDP 1896 m. programoje internacionalizmo idėja buvo keliama ne kosmopolitine prasme, o taip, kaip internacionalinio bendravimo idėją savo gyvenimo pabaigoje suformulavo F. Engelsas aukščiau pateiktoje citatoje.

Lietuvos valstybingumo reikalavimą A. Domaševičius ir A. Moravskis jau aiškiai kėlė ir propagavo darbininkams 1894 m. Tais metais A. Domaševičius ir A. Moravskis, V. Šaris ir G. Rodzevičius parašė kalbas, kurias darbininkų mitinge Gegužės pirmosios šventės proga perskaitė keletas agitatorių (inteligentai konspiracijos sumetimais nedalyvavo)²⁴⁹. A. Domaševičiaus ir A. Moravskio kalbų tekstuose buvo motyvuojamas Lietuvos valstybingumo reikalavimas ir pasisakoma prieš tokią taktiką, kurią savo kalboje siūlė V. Šaris²⁵⁰. Jis siūlė daugiau dėmesio skirti darbininkų ekonominei kovai, mažiau akcentuojant politinius klausimus, tačiau tokia taktika A. Domaševičiui ir A. Moravskiui atrodė nepriimtina. Jie nuogaštavo, kad: "... mūsų vietą užims veikėjai, kurių gerais norais, kurio nors nauda kraštui - galima daugiau negu abejoti"²⁵¹.

Vadinasi, A. Domaševičius ir A. Moravskis suprato, kad reikia propaguoti tarp darbininkų Lietuvos valstybingumo reikalavimą, nes priešingu atveju susidariusią tuštumą galėjo užpildyti kiti politiniai lozungai, pvz., Lenkijos respublikos ar Rusijos konstitucijos reikalavimai. Buvo teigiama: "Jeigu net ir sušvytės mums kada nors politinė laisvė, ar tai Rusijos konstitucijos, ar tai lenkų respublikos forma, galime būti iš anksto tikri, kad jei ne mes ją iškovosime apibrėžtų mūsų siekių vardan, ne į sveikatą mums bus tos dovanos, kuriomis mus tada apdovanos abejotini mūsų geradėjai"²⁵².

Geriau pažinę Vilniaus darbininkų mentalitetą ir poreikius, prisitaikydami prie jų, eidami į kompromisus su kitais socialdemokratais, A. Domaševičius ir A. Moravskis, ypač nuo 1897 m., buvo priversti laikinai atsisakyti Lietuvos valstybingumo reikalavimo propagavimo, tačiau kartu sugebėjo užblokuoti ir Rusijos konstitucijos reikalavimo propagandą LSDP įtakos sferoje. LSDP spaudoje ir atsišaukimuose buvo keltami tik ekonominiai ir bendri politiniai reikalavimai, priimtini visiems socialdemokratams. Pvz., reikalauta 10 arba 8 val. darbo dienos, didesnio atlyginimo už darbą, elementarių politinių laisvių²⁵³.

1898 m. labai akivaizdžiai išaiškėjo, kad 1894 m. išreikšti nuogaštavimai buvo pagrįsti. LSDP puolė tiek Rusijos

konstitucijos šalininkai socialdemokratai, tiek lenkų socialistai savo spaudoje. Šiam puolimui iš dviejų pusių buvo bendra tai, kad neigtas pats savarankiškos LSDP gyvavimo prasmingumas. Tokiomis sąlygomis 1898 m. II pusėje LSDP atsišaukimuose ir spaudoje vėl buvo iškeltas Lietuvos valstybingumo, modernios Lietuvos suverenumo reikalavimas, šį kartą naujomis formulėmis. Iškelti suverenios Lietuvos reikalavimą ir jį propaguoti vertė ne Lietuvos Socialdemokratijos įtakos sferoje buvusių darbininkų idėjinis-politinis brendimas, o skirtingų socialistinio judėjimo krypčių konkurencinė kova, suintensyvėjusi Vilniuje 1898 m. LSDP ideologinius pakeitimus 1898 m. II pusėje daugiausia lėmė A. Domaševičiaus (jam padėjo A. Janulaitis, S. Kairys, V. Sirutavičius, kiti inteligentai) ir A. Moravskio politiniai sprendimai. Tiesa, A. Moravskis veikė emigracijoje, o A. Domaševičius Vilniuje. Požiūris iš Ciuricho ir Vilniaus negalėjo būti visiškai tapatus.

Tenka pripažinti, kad 1898 m. II pusėje iškeliant naujas LSDP programines formules, LSDP lyderiai tendencingai pradėjo traktuoti LSDP 1897 m. programą²⁵⁴. Toki tendencingą traktavimą lengvino tai, kad 1898 m. Lietuvos Socialdemokratijoje jau neveikė V. Perazičius ir M. Goldmano draugas bei potencialus giminaitis F. Dzeržinskis²⁵⁵, tai yra tie funkcionieriai, kurie buvo susiję su žydu socialdemokratais ir kurių pastangų dėka 1897 m. pradžioje LSDP programa buvo pakeista²⁵⁶. Kartu reikia pažymėti, kad ir LSDP priešininkai 1898 m. supaprastintai vaizdavo LSDP lyderių deklaruojamus tikslus, iškraipė juos tam, kad galėtų išjuokti ir neigti LSDP egzistavimo prasmingumą.

Literatūra:

¹ Соркин Г. З. Буржуазные и реформистские историки о политике Коминтерна по национальному и колониальному вопросам // Коминтерн и восток. - М., 1969. - С. 221.

² Tych F. Socjalistyczna Irredenta.-Krakow, 1982.-S.26.

³ Vyšniauskas A. Dėl pagrindinių nesutarimų Lietuvos socialdemokratų partijoje 1896 - 1899 metais // Lietuvos TSR Aukštųjų Mokyklų Mokslo Darbai. Istorija. - T.29.-P.53.

⁴ Цыранек (Церанек).

⁵ Vilniaus GŽV viršininko padėjėjo pranešimas Vilniaus GŽV viršininkui 1899 m. vasario 5 d. // VIA - F.419.-Ap.1.-B.923.-L.2-10

⁶ O. Gralikovskio parodymai 1898 m. balandžio 20 d. Protokolas Nr. 1 // Ten pat.-L.12-13a. Грالیковскій Осип, Антонов (он же Граць) - tokie tikrieji agento duomenys. Ką reiškia "Граць" tiksliai nustatyti nepavyko, matyt, tai agentūrinė slapyvardė. O. Gralikovskis kilęs iš Varšuvos gubernijos Skernevičių valstiečių, pasižymėjo agentūrine veikla Varšuvoje. Persikėlęs į Vilnių jis įsidarbino trikotažo fabrike "Triumf". Vadinasi, pagal socialinę padėtį, O. Gralikovskis buvo darbininkas.

⁷ Vilniaus GŽV viršininko pranešimas Vilniaus generalgubernatoriui 1899 m. kovo 16 d. // VIA.-F.378.-Politinis skyrius. 1899.-B.2.-T. 1.-L. 85-88 a.p.

⁸ Dėl šios bylos į kaltinamųjų sąrašą pakliuvo 53 asmenys. Žr.: Vilniaus GŽV viršininko pranešimas Vilniaus generalgubernatoriui 1899 m. rugsėjo 11 d. // VIA.-F.278.-Politinis skyrius,-1899.-B.2.-T. 2.-.: 456-465.

⁹ Tardymui vadovavęs Vilniaus GŽV viršininko padėjėjas papulkininkis Dubeltas (Дубельт) priražino, kad visį O. Gralikovskio parodymai apie Lietuvos socialdemokratų partiją tyrimo metu pasitvirtino. Žr.: VIA.-F.419.-Ap. 1.-B. 924.-Nutarimas Nr.88.-L. 203 a.p.

¹⁰ Žr.: Kapsukas V. Trumpa Lietuvos socialdemokratų partijos istorija // Raštai.-T. 7.-V., 1964.-P. 546-659; Angarietis Z. Lietuvos revoliucinio judėjimo ir darbininkų kovos istorija.- (Smolenskas), 1921.-T. 1-2; Lietuvis A. (Moravskis A.) Lietuvos darbininkų judėjimo istorija sąryšy su Lietuvos valstybės atgimimo judėjimu. Pirmas dešimtmetis: 1892-1902 m.m.-K., 1931; Janulaitis A. Domaševičius ir Pilsudskis // Mūsų senovė.-T. 3.-Kn. 1.-1940.-P. 53-62.

¹¹ "Lietuvos Komunistų partijos istorijos apybraižos" I tomas, kuriame liečiama socialdemokratų judėjimo Lietuvoje istorija, buvo rengiamas apie 20 metų, tiesiogiai kontroliuojant Marksizmo-leninizmo institutui prie TSKP CK. Žr.: Maslauskienė N. Kai kurie "Lietuvos Komunistų partijos istorijos apybraižos" pirmojo tomo rengimo 1948-1960 m. klausimai // LKP istorijos klausimai.-T.44.-V., 1989.-P.21-34.

¹² Merkys V. Lietuvos socialdemokratų ir nacionalinio išsivadavimo judėjimas (ligi 1904 m.) // Mintys apie Lietuvos komunistų partijos kelią.-V., 1989.-P. 4-22; Vysniauskas A. LKP pirmtakų problema komunistinėje istoriografijoje // Lietuvos Komunistų partija: praeitis, nūdienu, ateitis.-V., 1989.-P.50-76.

¹³ Darbininkų sąjunga jidiš kalba - "Arbajterbund". Vėliau tapo įprasta šią organizaciją vadinti dar labiau sutrumpintai - Bund, o jos šalininkus - bundininkais.

¹⁴ Czworthy zjazd P.P.S. w zaborze rosyjskim // Przedswit.-1898.-Nr.3 - S. 18-19.

15 Махновец-Акимов Вл. Первый съезд Российской С.-Д.Р. Партии // Минувшие годы. - 1908.-No 2.-С. 142-143.

16 Morawski A. Historia Litewskiego ruchu robotniczego (1893-1902) // MABRS.-F. 64.-B. 1.-.: L.164.

17 Ten pat.-L. 165.

18 Yra išlikęs A. Moravskio paruoštas suartėjimo projektas, iš kurio matyti, kad LSDP rusų socialdemokratams kėlė savo sąlygas. Žr.: Проект отношений Литовской социалдемократической организации к заграничному русскому социалдемократическому союзу.- 29 Августа 97 г. // MABRS - F.64.-B. 63.

19 Morawski A. Historia litewskiego ruchu robotniczego.-L. 181.

20 Махновец-Акимов Вл. Min. strp. P. 142

21 Morawski A. Historia litewskiego ruchu robotniczego.-L. 179.

22 Кремер А. Основание Бунда // Пролетарская революция - 1922.- No 11.- С. 55; Первый съезд РСДРП март 1898 года. Документы и материалы. - М., 1958.- С. 197-198.

23 Ten pat.

24 A. Domaševičius 4 dešimtmečio viduryje parašytuose atsiminimuose tvirtino, kad į RSDDP 1898 m. suvažiavimą pakvietimas nebuvo gautas. Žr.: Domaševičius A. Apie Lietuvos Socialdemokratų partijos kūrimą 1896 m. ir jos pirmųjų metų veiklą // PA.-F. 3377.-Ap. 38.-B. 51.-L.6. Galimas dalykas, kad bundininkai, išsiaiškinę A. Domaševičiaus poziciją ir įstikinę tos pozicijos principingumu, nutarė paskutiniu momentu LSDP atstovo į RSDDP suvažiavimą nebekviesti, o kitiems suvažiavimo dalyviams pranešti, esą LSDP negalinti dalyvauti dėl įvykusių areštų.

25 O. Gralikovskio parodymai 1899 m. balandžio 11 d. // VIA.-F. 419 - - B. 923.- Protokolas Nr. 67.-L. 195-195 a.p.; L. Goldmano parodymai 1899 m. gegužės 9 d. // VIA.-F.419.-Ap. 1.-B. 925.-Protokolas Nr. 240.-L. 77 a.p.-78. Iš tikrųjų, Leonas Goldmanas buvo tekintojas, tačiau savo laikysena, kalba, žiniomis, jis išsiskyrė iš kitų darbininkų.

26 O. Gralikovskio parodymai 1899 m. balandžio 11 d. // VIA. - F.419. - Ap. 1. - B.924. - Protokolas Nr. 162. - L.90 a. p.; A. Meilūno parodymai 1899 m. gegužės 3 d. // VIA. - F.419. - Ap. 1. - B.925. - Protokolas Nr.212. - L. 12.

27 L. Goldmano parodymai 1899 m. gegužės 9 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.925. - Protokolas Nr.240. - L.78.

28 O. Gralikovskio parodymai 1898 m. rugpjūčio 1. d. // VIA. - F.419. - Ap. - B.923. - Protokolas Nr.2. - L.14-14 a. p.; O. Gralikovskio parodymai 1898 m. rugsėjo 25 d. // Ten pat. - Protokolas Nr.3. - L. 18 a.p.-19; O. Gralikovskio parodymai 1899 m. kovo 17 d. // Ten pat. - Protokolas Nr.81. - L.214.; O. Gralikovskio parodymai 1899 m. balandžio 9 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.924. - Protokolas Nr.148. - L.56-56 a.p.

29 O. Gralikovskio parodymai 1899 m. kovo 16 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.923. - Protokolas Nr.67. - L.197-197 a.p.; O. Gralikovskio parodymai 1899 m. balandžio 9 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.924. - L.56-56 a.p.

30 Geležinkelio vieta miškelyje tarp Vilniaus ir Naujosios Vileikos (N. Vilnios) geležinkelio stočių.

31 O. Gralikovskio parodymai 1898 m. rugsėjo 25 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.923. - Protokolas Nr.3. - L.16-16 a.p.; O. Gralikovskio parodymai 1899 m. kovo 17 d. // Ten pat. - Protokolas Nr.81. - L.215 a.p.-216 a.p.; O. Gralikovskio parodymai 1899 m. balandžio 2 d. // Ten pat - Protokolas Nr.124. - L.339.

32 Francišekas Karčmarčikas, Benedikto s., buvo lenkas, kilęs iš Kielcų gubernijos, Vloščiovo apskrities. Varšuvoje įsigijo batsiuvio specialybę. Jis 1894 m. atvyko į Vilnių, kur ištraukė į vietinį darbininkų judėjimą ir užmezgė kontaktus su LSDP veikėjais. Išryškėjo jo organizaciniai gabumai, jis dalyvavo LSDP pirmajame suvažiavime. 1897 m. rudenį F. Karčmarčikas, vengdamas arešto, galimo ėmimo į kariuomenę, išvyko į užsienį ir apsisusto Šveicarijoje. 1898 m. rugpjūčio pradžioje grįžo į Vilnių. O kad jo neatpažintų, buvo prisirišęs barzdą. Grįžęs F. Karčmarčikas niekur nebuvo įsidarinęs, lėšų gaudavo iš A. Domaševičiaus, už tai atlikdavo partijos organizacinį ir leidybinių darbą. Darbininkų tarpe buvo vadinamas "Šveicarskij" arba tiesiog Francišeku. Santykiuose su darbininkais vykdė A. Domaševičiaus nurodymus. Žr.: Namų savininko S. Kasperovičiaus namų knygos apžiūros protokolas // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.924. - Protokolas Nr.144. - L.48.; O. Gralikovskio parodymai 1899 m. balandžio 9 d. // Ten pat. - Protokolas Nr.148. - L.55-55 a.p.; O. Gralikovskio parodymai 1899 m. balandžio 14 d. // Ten pat. - Protokolas Nr.170. - L.119; F. Karčmarčiko parodymai 1899 m. balandžio 21 d. // Ten pat. - Protokolas Nr. 180. - L.168-169 a.p.; F. Karčmarčiko parodymai 1899 m. balandžio 21 d. // Ten pat. - Protokolas Nr.182. - L.173-175 a.p.; J. Ivancevičiaus parodymai 1899 m. gegužės 17 d. // VIA. - F.419. - Ap. 1. - B.925. - Protokolas Nr.223. - L.35.; A. Gulbinovičiaus parodymai 1899 m. gegužės 17 d. // Ten pat. - Protokolas Nr.267. - L.147 a.p.; Перазич В. Из воспоминаний (1896-1897 г.) // Красная Летопись. - 1922. - Ho 2-3. - C.109; Komodaitė J., Šarmaitis R. Nustatyta LSDP pirmojo suvažiavimo vieta // LKP istorijos klausimai. - 1967. - T.6. - P.201-202; Lietuvis A. /Moravskis A./ Lietuvos darbininkų judėjimo istorija sąryšy su Lietuvos valstybės atgimimo judėjimu. I dešimtmetis. 1892-1902 (Rankraštis) // MAB RS. - F.64. - B.122. - L.24.

33 O. Gralikovskio parodymai 1898 m. rugsėjo 25 d. // VIA. - 419. - Ap.1. - B.923. - Protokolas Nr.3. - L.17.

34 Ten pat. - L.17-17 a.p.

35 Ten pat. - L.17 a.p.

36 Ten pat.

37 Ten pat.

38 Ten pat.

39 O. Gralikovskio parodymai 1899 m. balandžio 2 d. // Ten pat. - Protokolas Nr.124. - L.338 a.p.

- 40 O. Gralikovskio parodymai 1898 m. rugsėjo 25 d. // Ten pat. - Protokolas Nr.3. - L.17 a.p.-18.
- 41 Ten pat. - L.19.; O. Gralikovskio parodymai 1899 m. kovo 17 d. // Ten pat. - Protokolas Nr.81. - L.217-217 a.p.; O. Gralikovskio parodymai 1899 m. balandžio 3 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.924. - Protokolas Nr.189. - L.202-202 a.p.
- 42 O. Gralikovskio parodymai 1899 m. kovo 17 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.923. - Protokolas Nr.81. - L.217 a.p.
- 43 O. Gralikovskio parodymai 1898 m. rugsėjo 25 d. // Ten pat. - Protokolas Nr. 3. - L.19-19 a.p.
- 44 Ten pat. - L.19 a.p.
- 45 Ten pat; O. Gralikovskio parodymai 1899 m. kovo 17 d. // Ten pat. - Protokolas Nr.81. - L.217-218.
- 46 Ten pat; J. Ivancevičiaus parodymai 1899 m. gegužės 8 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.925. - Protokolas Nr.237. - L.66 a.p.-67.
- 47 O. Gralikovskio parodymai 1898 m. rugsėjo 25 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.923. - Protokolas Nr.3. - L.20 a.p.
- 48 O. Gralikovskio parodymai 1899 m. kovo 17 d. // Ten pat. - Protokolas Nr. 81. - L.218 a.p.; O. Gralikovskio parodymai 1899 m. balandžio 3 d. // VIA. - F.419. - Ap. 1. - B.924. - Protokolas Nr.189. - L.202-202 a.p.
- 49 O. Gralikovskio parodymai 1898 m. rugsėjo 25 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.923. - Protokolas Nr.3. - L.20 a.p.
- 50 J. Ivancevičiaus parodymai 1899 m. gegužės 8 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.925. - Protokolas Nr.237. - L.67.
- 51 O. Gralikovskio parodymai 1899 m. rugsėjo 25 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.923. - Protokolas Nr.3. - L.20 a.p.
- 52 Ten pat. - L.20. a.p.-21; O. Gralikovskio parodymai 1899 m. kovo 17 d. // Ten pat. - Protokolas Nr. 81. - L.219.
- 53 O. Gralikovskio parodymai 1898 m. rugsėjo 25 d. // Ten pat. - Protokolas Nr.3. - L.21. Parodymuose minimas batsluvys Andrejus - Andrejus Zavadskis; batsluvys Petras - Petras Bochdanovičius. Žr.: O. Gralikovskio parodymai 1899 m. balandžio 7 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.924. - Protokolas Nr.137. - L.29; O. Gralikovskio parodymai 1899 m. gegužės 15 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.925. - Protokolas Nr.259. - L.133. "Cyranek" taip pat buvo išėjusių iš Lietuvos partijos tarpe.
- 54 O. Gralikovskio parodymai 1899 m. gegužės 15 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.925. - Protokolas Nr.259. - L.132 a.p.-133.
- 55 J. Ivancevičiaus parodymai 1899 m. gegužės 8 d. // Ten pat. - Protokolas Nr. 237. - L.66-68 (J. Ivancevičius dalyvavo tik popietiniame rugpjūčio 23 d. susirinkime).
- 56 Meilūno parodymai 1899 m. gegužės 3 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.925. - Protokolas Nr.212. - L.11 a.p.

⁵⁷ O. Gralikovskio parodymai 1899 m. gegužės 9 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.925. - Protokolas Nr. 249. - L.78-79 a.p.

⁵⁸ Ten pat.

⁵⁹ Vilniaus GŽV viršininko pranešimas Vilniaus General-gubernatoriui 1899 m. rugsėjo 11 d. // VIA. - F.378. - Politinis skyrius, 1899. - B.2. - L.460-469 a.p.

⁶⁰ M. Kozlovskio parodymai 1899 m. balandžio 30 d. // F.419. - Ap.1. - B.924. - Protokolas Nr.201. - L.255.

⁶¹ O. Gralikovskio parodymai 1898 m. rugsėjo 29 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.923. - Protokolas Nr.4. - L.22.

⁶² O. Gralikovskio parodymai 1899 m. balandžio 3 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.924. - Protokolas Nr.129. - L.11-12 a.p.

⁶³ Ten pat. - L.22-22 a.p.; Žr. taip pat: A. Meilūno parodymai 1899 m. gegužės 3 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.925. - Protokolas Nr.212. - L.11 a.p.; Išorinio stebėjimo agento duomenys patvirtina, kad rugpjūčio 25 d. vakare J. Janulevičius lankėsi B. Meškos bute ir užtruko apie vieną valandą. Žr.: Išrašas iš B. Meškos išorinio stebėjimo žurnalo // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.924. - L.198.

⁶⁴ O. Gralikovskio parodymai 1898 m. rugsėjo 29 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.923. - Protokolas Nr.3. - L.22 a.p.-24; O. Gralikovskio parodymai 1899 m. kovo 24 d. // Ten pat. - Protokolas Nr.108. - L.289-290; O. Gralikovskio parodymai 1899 m. balandžio 3 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.924. - Protokolas Nr.129. - L.202-202 a.p.; O. Gralikovskio parodymai 1899 m. balandžio 7 d. // Ten pat. - Protokolas Nr.135. - L.27.

⁶⁵ Ten pat.

⁶⁶ O. Gralikovskio parodymai 1898 m. rugsėjo 29 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.923. - Protokolas Nr.4. - L.23.

⁶⁷ Išrašas iš B. Meškos išorinio stebėjimo žurnalo // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.924. - L.198-198 a.p.

⁶⁸ O. Gralikovskio parodymai 1898 m. rugsėjo 29 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.923. - Protokolas Nr.4. - L.24; O. Gralikovskio parodymai 1899 m. kovo 24 d. // Ten pat. - Protokolas Nr.108. - L.290 a.p.

⁶⁹ O. Gralikovskio parodymai 1898 m. rugsėjo 29 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.923. - Protokolas Nr.4. - L.24 a.p.

⁷⁰ O. Gralikovskio parodymai 1899 m. balandžio 8 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.924. - Protokolas Nr.143. - L.45-45 a.p.

⁷¹ Erfurto programa - taip sutrumpintai buvo vadinama Vokietijos Socialdemokratų partijos programa, priimta 1891 m. spalio mėn. Erfurto suvažiavime. Buvo laikoma pavyzdžiu visiems socialdemokratams. Erfurto programos struktūra (minimumo programa, maksimumo programa) bei turiniu rėmėsi LSDP 1896 m. programa, RSDDP 1903 m. programa ir daugelio kitų socialdemokratų partijų programos.

72 O. Gralikovskio parodymai 1898 m. rugsėjo 2, d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.923. - Protokolas Nr.4. - L.25-25 a.p.; O. Gralikovskio parodymai 1899 m. kovo 24 d. // Ten pat. - Protokolas Nr.108. - L.291-291 a.p.; O. Gralikovskio parodymai 1899 m. gegužės 18 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.925. - Protokolas Nr.269. - L.150.

73 B. Meška gyveno LSDP konspiraciniame bute, žandarų duomenimis išlaikomame už A. Domaševičiaus lėšas. Žr.: Vilniaus GŽV viršininko pranešimas Vilniaus general-gubernatoriui 1899 m. rugsėjo 11 d. // VIA. - F.378. -PS., 1899. - B.2. - L.457 a.p.

74 O. Gralikovskio parodymai 1898 m. rugsėjo 29 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.923. - Protokolas Nr.4. - L.23-25 a.p.; O. Gralikovskio parodymai 1898 m. spalio 2 d. // Ten pat. - Protokolas Nr.5. - L.26-26 a.p.;

75 O. Gralikovskio parodymai 1898 m. rugsėjo 29 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.923. - Protokolas Nr.4. - L.23 a.p.

76 Ten pat. - L.24 a.p. -25. A. Gulbinovičius buvo vienas labiausiai apsišvietusių Vilniaus darbininkų, veikęs nuo pat A. Moravskio-A. Domaševičiaus grupės įsikūrimo pradžios. Žymiausias Vilniaus darbininkų poetas ir socializmo propaguotojas tarp Vilniaus šaltkalvių. Jis paliko tokią gerą išpūdį odininkams ir batsiuviams, kad jie rugsėjo 7 d. susirinkimo pabaigoje paprašė A. Gulbinovičių apsilankyti dažniau, tačiau šis aiškino negalįs dažniau ateiti, nes pas jį mokosi dar 15 žmonių.

77 O. Gralikovskio parodymai 1899 m. kovo 18 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.923. - Protokolas Nr.84. - L.233; O. Gralikovskio parodymai 1899 m. balandžio 11 d. // VIA. - F.419. - AP.1. - B.924. - Protokolas Nr.162. - L.89 a.p.

78 O. Gralikovskio parodymai 1898 m. spalio 2 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.923. - Protokolas Nr.5. - L.26 a.p.; O. Gralikovskio parodymai 1899 m. kovo 18 d. // Ten pat. - Protokolas Nr.84. - L.233.

79 O. Gralikovskio parodymai 1898 m. spalio 2 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.923. - Protokolas Nr.5. - L.27; O. Gralikovskio parodymai 1899 m. balandžio 11 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.924. - Protokolas Nr.162. - L.90.

80 O. Gralikovskio parodymai 1898 m. spalio 2 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.923. - Protokolas Nr.5. - L.27; O. Gralikovskio parodymai 1899 m. kovo 24 d. // Ten pat. - Protokolas Nr.108. - L.291 a.p.

81 Niepodległosc. - Warszawa, 1939. - T.XX. - S.142.

82 Бухбиндер Н. А. История еврейского рабочего движения в России. - Л., 1925. - С.75.

83 Ten pat. - P.83. Цоглин В. (Давид Кац-"Тарас") Между первым и третьим съездами Бунда // Революционное движение среди евреев. Сборник первый. - М. 1930. - С.149-181; Доклад о русском социалдемократич. движении международного социалистич. конгрессу в Париже 1900 г. История еврейского рабочего движения в России и Польше. - Женева, 1901. - С.86.

84 Бухбиндер Н. А. - Min. veik. - P.75.

- 85 Цоглин В. (Давид Кац-“Тарас”) Min. straipsn.
- 86 Ten pat.
- 87 Ten pat. - P.164.
- 88 Ten pat. - P.158.
- 89 Ten pat. - P.158-159,162.
- 90 Ten pat.
- 91 Ten pat. - P.159.
- 92 O. Gralikovskio parodymai 1898 m. rugsėjo 25 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.923. - Protokolas Nr.3. - L.18.
- 93 Ten pat.
- 94 O. Gralikovskio parodymai 1899 m. balandžio 11 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.924. - Protokolas Nr. 162. - L.89 a.p.
- 95 Ten pat.
- 96 Tai, kad darbininkams buvo sunku atskirti baigiamųjų klasių gimnazistus nuo pirmųjų kursų studentų, rodo toks faktas. “Cyranek” savo parodymuose nurodė, kad 1899 m. sausio 10 d. B. Meškos bute buvo kažkoks studentas su šviesiomis sagomis. Vėliau pateikus nuotrauką, buvo nustatyta, jog tas “studentas” tai Stanislovas Gulbinovičius, Vilniaus gimnazistas, dėl savo žibančių sagų darbininkams žinomas pravardė “Ognisty”. Jis darbininkams vedė švietimo užsiėmimus, skattė fiziką ir botaniką. Žr.: O. Gralikovskio parodymai 1899 m. balandžio 3 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.924. - Protokolas Nr. 129. - L.11 a.p.; O. Gralikovskio parodymai 1899 m. balandžio 7 d. // Ten pat. - Protokolas Nr.142. - L.41-41 a.p.
- 97 Vilčinskas J. Lietuvos Socialdemokratija kovoje dėl krašto nepriklausomybės. Istorinė apžvalga. - London, 1985. - P.31.
- 98 Ten pat. - P.30-31.
- 99 Miknys R. Lietuvių liberalų periodinės spaudos organizavimas 1888 - 1905 m. // Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Darbai. Serija A. - 1988. - T.3. - P.60-62.
- 100 F. Karčmarčiko bute kratos metu paimtų spaudinių apžiūros protokolas 1899 m. kovo 14 - balandžio 30 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.924. - Protokolas Nr.208. - L.301.
- 101 Domaševičius A. Apie LSDP kūrimą 1896 m. ir jos pirmųjų metų veiklą // PA. - F.3377. - Ap.38. - B.51. - L.6.
- 102 Lietuvis A. /Moravskis A./ Min. veik. // MAB RS. - F.64. - B.122. - L.103.
- 103 Vidmantas E. Lietuvos darbininkų periodinė spauda 1895-1917. - V., 1979. - P.21.
- 104 Vidmantas E. Lietuvos darbininkų periodinė spauda 1895-1917.-V., 1979.-P. 23-25; F. Karčmarčiko bute kratos metu paimtų spaudinių apžiūros protokolas 1899 m. kovo 14 - balandžio 30 d. // VIA.-F. 419.-Ap. 1.-B. 924.-Protokolas Nr. 208.-L. 317-317 a.p.

- 105 Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. -V., 1980.-T. 6.-P. 132.
- 106 Zalewski K. (Trusevičius S.) Iš socializmo istorijos Lietuvoje // Socialdemokratas.-1916.-Nr.6-8.-P.48.
- 107 F. Karčmarčiko bute kratos metu paimitų spaudinių apžiūros protokolas. 1899 m. kovo 14 - balandžio 30 d. // VIA.-F. 419.-Ap. 1.-B. 924. Protokolas Nr. 208. - L. 317.
- 108 Ten pat.
- 109 V. Buchholco laiškas G. Plechanovui. Berlynas, 1896 m. liepos 14 d. // SŠB RS (PN).-F. 1093.-Ap. 3.-B. 359.
- 110 Ten pat.
- 111 V. Buchholco laiškas G. Plechanovui. Berlynas, 1896 m. lapkričio 14 d. // Ten pat.
- 112 Zalewski K. /Trusevičius S./ Min. straipsn. P. 47.
- 113 V. Buchholco laiškas G. Plechanovui. Berlynas, 1896 m. lapkričio 14 d. // SŠB RS (PN). F. 1093. Ap. 3. B. 359.
- 114 V. Leninas 1895 m. gegužės mėnesį Šveicarijoje susitiko su G. Plechanovu, P. Akselrodu ir kitais rusų socialdemokratais ir susitarė paruošti spaudai rinkinį "Rabotnik". Grįžęs iš užsienio V. Leninas pirmiausia tarėsi su Vilniaus socialdemokratais žydais. Informuodamas P. Akselrodą, V. Leninas gana skeptiškai rašė apie vilniečių socialdemokratų politines nuotaikas. "Pirmiausia buvau Vilniuje. Kalbėjau su publika dėl rinkinio. Dauguma sutinka su mintimi, kad toks leidinys reikalingas, ir žada paremti ir atsiųsti straipsnių. Apskritai jų nuotaika nepatikli (aš prisiminiau Jūsų pasakymą apie pal. provincijas): girdi, pažiūrėsim, ar atitiks agitacijos taktiką, ekonominės kovos taktiką". - rašė V. Leninas (pabraukta mano - A. V.) Žr.: Leninas V. Pilnas raštų rinkinys.-T. 46.-P. 8.
- 115 Кремер А. Основание Бунда. - С.52.
- 116 Ten pat.
- 117 Ten pat.
- 118 Bundo steigiamajame suvažiavime dalyvavo Vilniaus, Varšuvos, Kauno, Minsko, Bialistoko (Balstogės) ir, atrodo, Vitebsko atstovai. Žr.: Ten pat.-P. 53; Бухбиндер Н. А. История еврейского рабочего движения. - Л., 1925.-С. 69.
- 119 Цоглин В. С. (Давид Кац - "Тарас"). Min. straipsn. - P. 138.
- 120 Филияков В. Г. Революционные связи рабочих Белоруссии и России в конце XIX - начале XX в. - Минск., 1987. - С. 56-57. Король А. С. Соединяясь в партию. - Минск., 1988. - С.36-37.
- 121 Король А. С. Соединяясь в партию. в С. 37.
- 122 S. Trusevičius buvo suimtas dar 1897 m. pradžioje, o kiti "Związek Robotniczy" grupės funkcionieriai Vitoldas Vojtkievičius, Konstantinas Jeremejevas, Dmitrijus Preobraženskis buvo suimti 1897 m. rudenį. Žr." Morawski A. Historia litewskiego ruchu robotniczego. - L. 111.

- 123 G. Plechanovo straipsnio "Socialdemokratų judėjimo Rusijoje pradžia" rankraštis. // MLI CPA.-F. 264.-Ap. 1.-B. 148.-L. 1.
- 124 Кремер А. Основание Бунда. - С. 53.
- 125 Ten pat.
- 126 Бухбиндер Н. А. История еврейского рабочего движения. - С. 71-72.
- 127 Первый съезд РСДРП.-С. 86-87. В. Eidelmano paruošta suvažiavimo programa ir svarstytinų klausimų sąrašas buvo išsiuntinėta atitinkamoms socialdemokratų grupėms kartu su pakvietimais į suvažiavimą.
- 128 Ten pat.-P. 203.
- 129 Махновец-Акимов Вл. Первый съезд Российской С.-Д.Р. Партии. - С. 151-152; Тучалский П. Л. Из пережитого. Десятилетие, 1923. - С. 68.
- 130 Первый съезд РСДРП. - С. 82, 203.
- 131 Махновец-Акимов Вл. Первый съезд Российской С.-Д.Р. Партии. - С. 162.
- 132 Saugomas VIA.-F. 446.-Ap. 1.-B. 244.
- 133 Przegląd Robotniczy.-Nr. 2.-S. 23.
- 134 Szkic programu "Związku Robotniczego" // Przegląd Robotniczy.-Nr. 2.-S. 7-12.
- 135 Ten pat.-P. 12.
- 136 Kilka słow o programie Rosyjskiej Soc. - Dem. partyi // Przegląd Robotniczy.-Nr. 2.-S. 20-22.
- 137 Ten pat.-P. 22.
- 138 Wydawnictwa krajowe. Rok 1898. // Robotnik Litewski.-1899.-Nr. 3.-S. 83.
- 139 Ten pat.
- 140 Niepodległosc.-1939.-T. XX.-S. 142.
- 141 Ten pat.
- 142 Robotnik Litewski.-1899.-Nr. 3.-S. 83.
- 143 Циркуляр по Виленскому учебному округу. 1897. No 11. С. 729-730.
- 144 Vidaus reikalų ministerijos Policijos departamento direktoriaus laiškas Vilniaus gubernatoriui 1898 m. spalio 28 d. // SRCVA. F. 102. Ypatingas skyrius. 1898. V. 9č.131.A. L. 4.
- 145 Vilniaus gubernatoriaus laiškas Vidaus reikalų ministerijos Policijos departamentui 1898 m. spalio 27 d. // Ten pat. L. 2-3.
- 146 Pomnik Murawiewa // Przedswit. 1898. Nr. 12. S. 18; Le monument de Mouravieff // Bulletin officiel du Parti Socialiste Polonais. Fevrier 1899. Nr. 23. P. 18-19.
- 147 Ten pat.
- 148 Vidaus reikalų ministerijos Policijos departamento direktoriaus pranešimas Vilniaus GŽV viršininkui 1898 m. spalio 30 d. // Ten pat.-L. 7.
- 149 Pomnik Murawiewa // Przedswit.-1898.-Nr. 12.-S. 18.
- 150 O. Gralikovskio parodymai 1899 m. kovo 22 d. // VIA.-F. 419.-Ap. 1.-B. 923.-Protokolas Nr. 95.-L. 258; O. Gralikovskio parodymai 1899 m. balandžio 2 d. // Ten pat.-Protokolas Nr. 124.-L. 338 a.p.; O. Gralikovskio

parodymai 1899 m. balandžio 11 d. // VIA.-F. 419.-Ap. 1.-B. 924.-Protokolas Nr. 161.-L. 87 a.p.; O. Ivancevičiaus parodymai 1899 m. gegužės 9 d. // VIA.-F. 419.-Ap. 1.-B. 925.-Protokolas Nr. 238.-L. 71 a.p.; O. Ivancevičiaus parodymai 1899 m. gegužės 16 d. // Ten pat. - Protokolai Nr. 264.-L. 142.

151 O. Gralikovskio parodymai 1899 m. kovo 22 d. // VIA.-F. 419.-Ap. 1.-B. 923.-Protokolai Nr. 95.-L. 258; O. Ivancevičiaus parodymai 1899 m. gegužės 9 d. // VIA.-F. 419.-Ap. 1.-B. 925.-L. 71 a.p.

152 O. Gralikovskio parodymai 1899 m. kovo 22 d. // VIA.-F. 419.-Ap. 1.-B. 923.-Protokolai Nr. 95.-L. 258.

153 Ten pat.

154 Kauno GŽV viršininko pranešimas Vilniaus GŽV viršininko padėjėjui 1899 m. balandžio 14 d. // VIA.-F. 419.-Ap. 1.-B. 924.-L. 143.

155 Lietuvos TSR bibliografija. Serija A.-V., 1985. - T.2.-Kn.1.-P. 334; Merkys V. Lietuvos valstiečiai ir spauda XIX a. pabaigoje - XX a. pradžioje.-V., 1982.-P.188-189.

156 PA.-F. 1770.-I. B. 2. Nr. 19.

157 Pomnik Murawiewa // Przedswit.-1898.-Nr. 12.-S. 19.

158 SRCVA.-F. 102.-Ypatingas Skyrius, 1898.-B. 9.-č. 13.-I.A.-L. 1.

159 Pomnik Murawiewa // Przedswit.-1898.-Nr. 12.-S. 18-19.

160 Ten pat.

161 Užrašas F. Karčmarčiko užrašų knygutės 19 puslapyje // VIA.-F. 419.-Ap. 1.-B. 924.-Protokolai Nr. 208.-L. 297 a.p.

162 Pomnik Murawiewa // Przedswit.-1898.-Nr. 12.-S. 18.

163 Vokietijos SDP organe "Vorwärts" 1898 m. lapkričio 22 d. Nr. 208 išspaudintos informacijos fotokopija ir vertimą į lietuvių kalbą yra pateikęs K. Bielinis. Žr.: Bielinis K. Penktieji metai. Revoliucinio sąjūdžio slinktis ir padariniai.-New York, 1959.-P. 575-578.

164 A. Moravskio pastangų dėka 1898-1902 m. Vakarų Europos spaudoje pasirodė nemažai straipsnių ir žinučių apie lietuvių tautą, įvykius Lietuvoje, Lietuvos socialdemokratų. Šių straipsnių reikšmė buvo dar ir ta, kad Vakarų Europos spauda pradėjo traktuoti Lietuvą kaip atskirą kraštą. Žr.: Vilčinskas J. Min. veik.-P. 5-6.

165 Šis atsisaukimas ir jo egzempliorių saugojimo vietos nurodytos: Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba.-V., 1985.-T. 2.-Kn. 1.-P. 428. Nr. 1121.

166 Atsisaukimas saugomas MAB RS.-F. 64.-B. 66.

167 Ten pat.

168 Le Mouvement Socialiste. En Lithuanie // Petite Republique.-1898.-Nr. 9296; Die Litthauische Bewegung // Vorwärts.-den 25. Dezember 1898.-Nr.302.

169 Ten pat.

170 Szkic programu Litewskiej socjaldemokratycznej organizacji. Wydanie 2-gie. 6-go lutego 1897 roku. S. 7. // MAB RS.-F. 64.-B. 58.

171 Lietuvis A. Die lithauische Arbeiterbewegung // Die Neue Zeit.- 1898-1899.-Bd. 2.-S. 713-714. K. Kautskio redaguojamas "Die Neue Zeit" tuo metu buvo laikomas pagrindiniu II Internacionalo teoriniu organu.

172 Kautsky K. Der Kampf der Nationalitäten und das Staatsrecht in Oesterreich // Die Neue Zeit.- 1897-1898.-Bd. 1.-S. 516-524, 557-564.

173 Tuo metu Austrijos socialdemokratai jau buvo iš esmės atsisakę ankstyvajame darbininkų judėjime pasireiškusio "ortodoksalaus internacionalizmo" su jo primityviu požiūriu į tautinį klausimą. XIX a. pabaigos Austrijoje integruojančią reikšmę galėjo turėti tik toks internacionalizmas, kuris pripažino realius nacionalinius kultūrinius interesus. Žr.: Mommsen H. Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage im habsburgischen Vielvölkerstaat. I. Das Ringen um die supranationale Integration der zisleithanischen Arbeiterbewegung (1867-1907).-Wien. 1963.-S. 9.

174 A. Domaševičius, apibūdindamas savo grupės nesutarimų esmę su Vilniaus žydų socialdemokratų grupe, rašė: "žydų grupė žiūri į mus kaip į neužtektinai internacionalius, kadangi mes iškišam prieš akis federaciją ir reikalą būti Lietuvos darbininkų klasei gaspadorium savo krašte, o jų, žydų, padėjimą vadinam kosmopolitizmu, neperprastu, paslėptu Rusijos valstybės centralizmu". Žr.: Domaševičius A. Mano vaikams. (Atsiminimai užrašyti autoriaus 1920 m. balandžio-gegužės mėn.) // PA.-F. 77.-Ap. 28.-B. 1463.-L. 36.

175 Morawski A. Historia litewskiego ruchu robotniczego.-L. 191-192.

176 Kwestja narodowosciowa // Robotnik Litewski.-1899.-Nr. 3.-S. 6.

177 Lietuvis A. Kas gali mums darbininkams lietuviams suteikti geresnę ateitį? // Aidas Lietuvos darbininkų gyvenimo.-1899.-Nr. 2-3.-P. 2-3. "Aido Lietuvos darbininkų gyvenimo" Nr. 2-3 tekstą, o vadinasi ir cituojamą ištrauką, į lietuvių kalbą išvertė K. Grinius. Nr. 2-3 lenkiškas variantas išleistas nebuvo. Žr.: Varpas ir varpininkai.-K., 1939.-P. 7; Vidmantas E. Lietuvos darbininkų periodinė spauda 1895-1917.-V., 1979.-P. 21-22.

178 Niepodleglosc.-1939.-T.XX.-S. 142.

179 Morawski A. Historia litewskiego ruchu robotniczego.-L. 196-197.

180 Ten pat.

181 O. Gralikovskio parodymai 1898 m. lapkričio 21 d. // VIA.-F. 419.-Ap. 1.-B. 923.-Protokolas Nr. 7.-L. 31-31 a.p.

182 Ten pat.

183 Ten pat.

184 Ten pat.-L. 32.

185 F. Karčmarčiko bute kratos metu paimtų spaudintų apžiūros protokolas 1899 m. kovo 14 - balandžio 30 d. // VIA.-F. 419.-Ap. 1.-B. 924.-Protokolas Nr. 208.-L.317 a.p.

186 Robotnicy na Litwie i Partya Rossyiska Socjaldemokratyczna Robotnicza // Przegląd Robotniczy. - 1898. - Nr.3. - S.1-6.

187 Mazowiecki M. (Kulczycki L.) Historia ruchu socjalistycznego w zaborze rosyjskim.-Krakow, 1903.-S. 403-408.

188 Ten pat.-P. 404.

189 Ten pat.-P. 404-405.

190 Ten pat.-P. 405.

191 Ten pat.-P. 406.

192 Ten pat.

193 Przegląd Robotniczy. - 1898. - Nr.3. - S.5.

194 Z Ameryki // Ten pat. - P.10-18.

195 Mazowiecki M. (Kulczycki L.). Min. veik. - P. 407.

196 Mazowiecki M. (Kulczycki L.).-Min. veik. - P. 407.

197 Žandarai neturėjo vidinio agento bundininkų tarpe, tačiau išorinio stebėjimo duomenys jiems leido padaryti išvadą, kad "Darbininkų sąjungos Rusijoje" partijos žydų grupė susiriša su LSDP per brolius Goldmanus. Žr.: Vilniaus GŽV viršininko padėjėjo pranešimas Vilniaus GŽV viršininkui 1899 m. vasario 5 d. // VIA.-F. 419.-Ap. 1.-B. 923.-Pranešimas Nr. 87.-L. 10. Jau nurodėme, kad M. Goldmanui sunkiai sekėsi kalbėti lenkiškai. Tą patį galima pasakyti apie L. Goldmaną. Bendraudamas su Vilniaus darbininkais krikščionimis jis kalbėjo maišyta kalba (tai rusiškai, tai lenkiškai). Žr.: O. Gralikovskio parodymai 1899 m. balandžio 11 d. // VIA.-F. 419.-Ap. 1.-B. 924.-Protokolas Nr. 162.-L. 91. Leonas Goldmanas (partinis slapyvardis - "Akim") ir Michailas Goldmanas (partinis slapyvardis "Liber") XX amžiuje buvo žymūs RSDDP funkcionieriai, RSDDP CK nariai, o M. Goldmanas dar ir vienas žymiausių Bundo ideologų.

• 198 Vilniaus GŽV viršininko padėjėjo 1899 m. birželio 11 d. nutarimas dėl V. Vasilevskio suėmimo // VIA.-F. 419.-Ap. 1.-B. 925.- Nutarimas Nr. 138.-L. 270-271.

199 M. Tomaševičiaus parodymai 1899 m. balandžio 30 d. // VIA.-F. 419.-Ap. 1.-B. 924.-Protokolas Nr. 199.-L. 249; M. Kozlovskio parodymai 1899 m. balandžio 30 d. // Ten pat.-Protokolas Nr. 201.-L. 254.

200 Vilniaus GŽV viršininko pažyma apie M. Tomaševičių // Ten pat.-L. 251; Vilniaus GŽV viršininko pažyma apie M. Kozlovskį // Ten pat.-L. 256.

201 Apie tai detalčiau žr.: Гаучас П., Видугирис А. Этнолингвистическая ситуация литовскобелорусского пограничья с конца XVIII по начало XX в. // Lietuvos TSR Aukštųjų Mokyklų Mokslo Darbai. Geografija.-T. XIX.-1983.-P. 26-73.

202 Kaip intensyvūs asimiliaciniai procesai veikė politinės sąmonės (masinės ir elitinės) formavimąsi ir raidą būtina tirti detaliau. Tai atskiro, perspektyvus mokslinio pažinimo požiūriu, tyrinėjimo kryptis.

203 A. Cibulsko parodymai 1899 m. kovo 4 d. // VIA.-F. 419.-Ap. 1.-B. 925.-Protokolas Nr. 217.-L. 20. Vilniaus GŽV viršininko pažymoje A. Cibulsko tautybė nurodyta - "lietuvis" ("литовец"). Žr.: Ten pat.-L. 23.

- 204 S. Janulevič parodymai 1899 m. gegužės 2 d. // VIA.-F, 419.-Ap. 1.-B. 925.-Protokolas Nr. 211.-L. 3-4 a.p.
- 205 O. Gralikovskio parodymai 1899 m. kovo 25 d. // VIA.-F. 419.-Ap. 1.-B. 923.-Protokolas Nr. 109.-L. 292-292 a.p.
- 206 VIA.-F. 419.-Ap. 1.-B. 924.-Nutarimas Nr. 65-L. 10
- 207 Меркис В. Развитие промышленности и формирование пролетариата Литвы в XIX в.- Вильнюс, 1969.- С. 289-294.
- 208 V. Akimovas dar XX a. pradžioje atkreipė dėmesį, kad Vilniaus darbininkų kasose vyraavę papročiai priminė ankstesnes cechų tradicijas. Žr.: Акимов (Махновец) В. Очерк развития социалдемократии в России. - С.-Петербург, 1906.-С. 15.
- 209 Tai turėjo savų plusų, savų minusų.
- 210 Apie Prancūzijos darbininkų masinės sąmonės tipus žr.: Кожокин Е. М. Французские рабочие: от Великой буржуазной революции до революции 1848 года. - М., 1985.
- 211 Szkic programu "Związku Robotniczego // Przegląd Robotniczy. - Nr.2. - S.7-12.
- 212 Przegląd Robotniczy. Nr.3 paantraštė - "Organ Związku Robotniczego na Litwie.
- 213 O. Gralikovskio parodymai 1899 m. gegužės 15 d. // VIA.-F. 419.-Ap. 1.-B. 925.-Protokolas Nr. 259.-L. 132,
- 214 Ten pat.-L. 132-132 a.p.
- 215 ten pat.
- 216 Jau minėtame LSDP Užrubežinio Susivienijimo atsišaukime "Guodotinas Tautietii" LSDP veikimo laukas apibrėžtas taip: "Liet. Soc. Dem. Partija apima etnografišką Lietuvą už lauką (terena) savo tritiso ir platins savo įtekmę ir ant proletariato sulenkėjusio esančio rubežiuose to tereno". Šiame atsišaukime, nurodant LSDP Užrubežinės Sąjungos siekius, 3 punkte įrašyta: "Suvienyti liet. soc. judėjimą Amerikos, Londono ir Prūsų Lietuvos su judėjimu Didžiosios Lietuvos". Lietuvos išskyrimas į "Didžiąją" ir "Prūsų", siekimas sulieti abiejų Lietuvos dalių socialdemokratų į vieną bendrą Lietuvos socialdemokratų judėjimą, buvo siekimo integruoti visas lietuvių etnines žemes savotiška išraiška.
- 217 Филяков В. Г. Революционные связи рабочих Белоруссии и России в конце XIX - начале XX в. - Минск, 1987. - С. 57.
- 218 Круталевич В. Пасля абвяшчэння рэспублікі // Польша.- 1966 - Но 9.- С. 137.
- 219 Ten pat.
- 220 Detaliau žr.: Меркис В. Развитие промышленности и формирование пролетариата Литвы в XIX в. - Вильнюс, 1969.
- 221 Wasilewski L. Jozef Pilsudski jakim go znalem.-Warszawa, 1935.-S. 39-40.
- 222 Ten pat.

- 223 Ten pat.-P. 39-43.
- 224 Niepodleglosc.-1938.-T. 17.-S. 217-222, 224-225, 228-229, 360-361; Pobjog-Malinowski Wl. Jozef Pilsudski 1867-1901.-Warszawa, 1935.-S. 291-292.
- 225 Czwarty zjazd P.P.S. w zaborze rosyjskim // Przedswit.-1898.-Nr. 3.-S. 18-19. Informacja apie LSP IV suvažlavimo nutarimus 1898 m. balandžio 30 d. buvo paskelbta Vokietijos SDP organe "Vorwärts".
- 226 Ten pat.
- 227 A. Wr. (Jodko-Narkiewicz W.) Ruch robotniczy na Litwie // Przedswit.-1898.-Nr.8.-S.9-14.
- 228 Vorwärts.-1898 den 6. September.-S. 3-4.
- 229 Ten pat.-P. 4.
- 230 Über die lithauische Sozialdemokratie // Vorwärts.-1898 den 1. Oktober.-S. 3.
- 231 Ten pat.
- 232 Najdus W. SDKPiL a SDPRR 1893-1907.-Wroclaw-Warszawa-Krakow-Gdansk, 1973.-S.49; Переписка Г. В. Плеханова и П. Б. Аксельрода.- М., 1925.-Т. II.-С. 5-7, 9, 10.
- 233 A. Moravskio užrašai apie LSDP veiklą XIX a. pab. // MAB RS.-F. 64.-B. 112.-L. 40.
- 234 Открытое письмо к Польской Социалистической Партии // Работник.-1899.-Но 5-6.-Отдел второй.-С. 28-34; Летучие Листки.-1898. 19 ноября (н. ст.).-Но 44.-С. 10.
- 235 Od Redakcyi. Ob. Lietuvis w Zurychu // Przedswit.-1898.-Nr. 12.-S.24.
- 236 Wyjasnienie z powodu odpowiedzi redakcyi "Przedswitu" ob. Lietuwisowi w Nr. 12 za r. 1898 // Robotnik Litewski.-Luty 1899.-Nr. 3.-S. 105-106.
- 237 Ten pat.
- 238 Ten pat.
- 239 Przedswit.-1898.-Nr. 3.-S. 18-19.
- 240 Najdus W. SDKPiL a SDPRR 1893-1907.-S. 48-49.
- 241 Ten pat.
- 242 Работник.-1890.-Но 5-6.-Отдел второй.-С. 33.
- 243 Dėl atidengimo paminklo Muravjovui Vilniuj, 8 arba 20 Lapkričio 1898 metuose // Aidas Lietuvos Darbininkų Gyvenimo.-Serija II.-1899 sausio 1 d.-Nr. 1.-P. 1-3.
- 244 Ten pat.-P. 2.
- 245 Przyczynek do programu LSDP // MAB RS.-F. 64.-B. 40.-L. 10.
- 246 Dėl atidengimo paminklo Muravjovui.-P. 2.
- 247 Ten pat.-P. 3.
- 248 Engelsas F. Lenkiško 1892 metų leidimo pratarė. // Komunistų partijos manifestas.-V., 1988.-P. 45. Ši citata pateikta: program Litewskiej

Socjaldemokratycznej Partji.-1896.-S. 7. Ši citata išliko ir naujoje programos redakcijoje: Szkic Programu Litewskiej socjal-demokratycznej organizacji. Wydanie 2-gle. 6-go Lutego 1897 roku.-S. 6.

249 A. Birinčiko atsiminimai // PA.-F. 3377.-Ap. 3377.-B. 110.-L. 12.

250 Šių kalbų tekstai buvo padauginti ir yra išlikę. Saugomi MAB RS.-F. 64.-B.3, B. 4. (A. Domaševičiaus ir A. Moravskio kalbų tekstai). B. 5. (V. Šario kalbos tekstas).

251 MAB RS.-F. 64.-B. 3.-L. 4.

252 Ten pat.

253 Serbas iš Juodkalnijos V. Perazičius, veikęs Vilniuje 1895-1897 m. rašė: "Iš esmės "Social-Demokracja Litewska" buvo politinės ir profesinės organizacijos derinys, mano laiku vyraujant pastarajai". Žinoma, pažymi V. Perazičius, inteligentai, palaikę LSDP pinigais, aptarinėjo politinius reikalus ir lūkesčius, tačiau organizacijos veiklos pagrindinis turinys tuo metu - ekonominė kova su reikalavimais "nuo šešių iki šešių" ir pan. Darbininkų profesinės organizacijos ("kasy oporu") "...buvo pagrindinėmis mūsų organizacijos kuopelėmis" - rašė V. Perazičius. Žr.: Перазич В. - Min. veik. - P. 109.

254 Apie tai jau yra rašyta: Vyšniauskas A. Lietuvos socialdemokratų partijos 1897 m. politinės programos minimum interpretavimas ir vertinimai XIX a. pabaigos socialdemokratinėje spaudoje // Jaunujų istorikų darbai. Šeštoji knyga.-V., 1987.-P. 135-137.

255 F. Dzeržinskio gimnazijos draugo ir konspiracinės veiklos bendrininko Michailo Goldmano sesuo Julija buvo pirmoji F. Dzeržinskio meilė. Žr.: Ochmanski J. Rewolucyjna działalność Feliksa Dzierżyńskiego na Litwie w końcu XIX wieku.-Poznan, 1969. Apie Vilniaus žydų socialdemokratų (taką F. Dzeržinskio pasaulėžiūros formavimuisi yra rašoma šiuolaikinėje amerikiečių istoriografijoje. Žr.: Blobaum R. Feliks Dzierżyński and the SDKPiL. A study of the origins of polish communism. East European Monographs.-New York, 1984.

256 A. Moravskis yra pažymėjęs, kad 1898 m. išryškėjus rusų-žydų socialdemokratų centralizmui, LSDP sustiprėjo anticentralistiniai siekimai. "Prie to prisidėjo dar ir tas atsitiktinis faktas, kad LSDP kaip tik tada prarado tuos porą savo narių, kurie su ypatinga jėga stekė susijungimo su rusų-žydų (rosyjsko-zydovskimi) socialdemokratais ir pasisakė už bendrą kovą dėl Rusijos konstitucijos" - rašė A. Moravskis. Žr.: Morawski A. Historia litewskiego ruchu robotniczego. L. 197.

